

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI
OLIV VA O‘RTA MAXSUS TA‘LIM VAZIRLIGI
ZAHIRIDDIN MUHAMMAD BOBUR NOMLI
ANDIJON DAVLAT UNIVERSITETI
FIZIKA-MATEMATIKA FAKULTETI**

INFORMATIKA KAFEDRASI

Qo‘lyozma huquqida

G‘ULOMOV SHOXRUX

**WEB SAHIFALAR YARATISHDA PHP
DASTURLASH TILINING AHAMIYATI**

**5110700 – Informatika o‘qitish metodikasi ta‘lim yo‘nalishi
bo‘yicha bakalavr akademik darajasini olish uchun**

BITIRUV MALAKAVIY ISHI

Ish rahbari:

katta o‘qituvchi M.Rahmonov

Andijon – 2015

Мундарижа

Kirish.....	3
I. BOB. ZAMONAVIY WEB SAYTLAR	
I. 1-§. Web saytlar yaratish jarayoning zamonaviy holati.....	6
I. 2-§. Web saytlar yaratish vositalari.....	8
II. BOB. WEB SAYTLAR UCHUN PHP VOSITASI	
II. 1-§. Macromedia Dreamweaverda yangi sayt ochish	11
II. 2-§. PHP da funksiyalar, jadvallar.....	19
II. 3-§. Fayl o'zgaruvchilar bilan ishlash.....	37
III. BOB. PHP DA MYSQL SERVER BILAN ISHLASH	
III. 1-§. Global massivlar.....	42
III. 2-§. PHP da ma'lumotlar bazasi.....	47
III. 3-§. Formalar bilan ishlash.....	62
Xulosa.....	66
Adabiyotlar.....	67

«Jahon sivilizatsiyasiga daxldor boʻlgan eng zamonaviy ilmlarni egallamay turib, mamlakat taraqqiyotini taʼminlash qiyin».

ISLOM KARIMOV

Kirish

Respublikamiz mustaqillikka erishgach, iqtisodiy va ijtimoiy rivojlanishi uchun keng yoʻllar ochildi. Mustaqillikning ilk kunlaridan boshlab, zamonaviy axborot texnologiyalarini hayotga tadbiiq etish hamda butun dunyo iqtisodiy aloqalari sistemasiga kirishning optimal yoʻllari qidirildi va unga bogʻliq muammolar oʻz yechimini topa boshladi.

Oliy majlis tomonidan “Axborotlash haqida” gi, “EHM uchun dastur va maʼlumotlar bazasining huquqiy himoyasi”, “Internet Web saytlaridagi axborotlarning haqoniyliigi hamda muallif huquqlari haqida” gi qonunlar qabul qilindi. Oʻzbekiston Respublikasini 2010 yilgacha mahalliy boshqaruv organlari va davlat tashkilotlarini zamonaviy axborot texnologiyalari bilan taʼminlash hamda kompyuterlashtirishning milliy dasturi va telekommunikatsion tarmoqlarni rivojlantirishning normativ huquqiy asoslari yaratildi. Axborot resuslari revojanishi uchun iqtisodiy, tashkiliy shart-sharoit va kafilliklar taʼminlandi. (Oʻzbekiston Respublikasi Vazirlar Makamasining 06.06.2002 yildagi № 200 sonli qororidan).

Hozirda Respublikamizning deyarli barcha korxonalar, tashkilot va oʻquv muassasalarini zamonaviy axborot texnologiyalari bilan taʼminlanishi hamda internetda oʻz Web saytlari boʻlishiga katta ahamiyat berilyapti[5].

Bugungi kunda Interneting ommaviyliigi haqida gapirish oʻrinsiz. Internet hayotimizning bir boʻlagiga aylandi, biz uning xizmatlaridan har kuni foydalanishga odatlandik. Hozirda ixtiyoriy inson web-texnologiyalarning inson

hayotining ta'lim, kommersiya, siyosat, ko'ngil ochar , ... bo'laklariga kirib borganligini tasavvur eta oladi va uning guvohi va foydalanuvchisiga aylanmoqda[8].

Internet turli xil insonlarni yagona maqsad bilan birlashishiga sabab bo'lmoqda. Hamma Internet tarmag'idan biror turdagi informatsiya olishga harakat qiladi. SHunday vaqtlar keladiki, hujjatni Internetda chop etish malakasi yozuv mashinkasidan foydalanish kabi har bir hatto o'rta ma'lumotga ega bo'lgan insonning qo'lidan keladi.

Web sahifa Internet tarmoqlarida joylashgan fayllar to'plami bo'lib, ularni soni soat sayin ko'payib bormoqda. Bu fayllarda ma'lumotlarni turli xillarini: matn, grafik, tasvir, video, audio ma'lumotlarni uchratish mumkin. Bugungi kunda Web Internet resurslari ichida eng ommaviysi hisoblanadi. CHunki, avvaldan tayyorlangan Web sahifa orqali tegishli ma'lumotlarni to'ldirish foydalanuvchining qanchadan-qancha vaqtini tejash imkonini beradi. SHu bois matematika va informatika yo'nalishida tahsil oluvchi talabalarga Web texnologiyalarni alohida kurs sifatida o'qitila boshlandi.

Mavzuning dolzarbligi:

O'zbekiston Respublikasi prezidenti I.A. Karimovning 2012 yil 21 mart PQ-1730-sonli "Zamonaviy axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini yanada joriy etish va rivojlantirish chora-tadbirlari to'g'risida" gi qarorida ham shunga alohida e'tibor berib ketilgan.

Ma'lumki, hozirgi kunda internet texnologiyalari jadal sar'atlar bilan rivojlanib bormoqda, bu esa talabalarni internetda ishlash bilan birga ularga mos ravishda turli xil sahifalarni yaratish texnologiyasini bilishlari talab qilinadi[3].

Web saytlar yaratishda PHP tili muxim vositalardan biri bo'lib qolmoqda. Ushbu bitiruv malaka ishida bu tilning imkoniyatlari, sayt saxifalarini qo'llash usullari batafsil yoritib berish asosiy maqsad sifatida qaralgan.

Bitiruv malakaviy ishida keltirib o'tilgan mavzu bo'yicha hozirgi kunda yetarlicha adabiyotlar mavjud emasligini e'tiborga oladigan bo'lsak, bu o'quvchilar uchun biroz qiyinchiliklarni keltirib chiqaradi. Web saytlarni

yaratishda PHP tili tadbiqlari, o'rtadagi mana shu kamchiliklarga biroz bo'lsada barham berish va o'rganuvchilarni mustaqil ta'lim olishlari uchun imkon yaratib berishdan iborat[11].

Bu fikrlardan ko'rinadiki, tanlangan mavzuni dolzarbligini belgilab beradi.

Bitiruv-malakaviy ishning maqsadi:

Internet Web saytlarini yaratish jarayonini tadqiq etish, PHP tili imkoniyatlarini ochib berish va mavjud usullarni rivojlantirish.

Tadqiqot vazifalari:

- Bugungi kundagi Web saytlar yaratish jarayoni mohiyatini ochib berish;
- Internet sahifalarida PHP tilini mohiyati va ahamiyati;
- PHP tilidagi asosiy buyruqlarni sayt sahifalarida qo'llanishini amaliy ishlab chiqish;
- HTML, PHP, MYSQL, Denwer, Macromedia Dreamweaver vositalarida sodda sayt yaratish texnologiyasini ishlab chiqish.

Tadqiqot obekti: PHP va MYSQL vositalarini web saytlar yaratish jarayonida joriy etish.

Tadqiqot predmeti: Internet saytlarini yaratishda amaliy dasturiy vositalarini tadqiq etish.

Tadqiqot metodlari: analiz va sintez, taqqoslash va umumlashtirish, amaliy tajribalar o'tkazish va mavzuga doir mavjud adabiyotlar tahlil qilish.

Tadqiqotning metodologik asosi: O'zbekiston Respublikasining "Ta'lim to'g'risida"gi Qonuni va "Kadrlar tayyorlash milliy dasturi", "DS va o'quv dasturi", "Davlat dasturi", hukumat qarorlari, Prezidentimizning asarlari hamda ta'lim tarbiyaga oid fikrlari, mavzuga doir ilmiy-metodik adabiyotlar.

I. БОБ. ZAMONAVIY WEB SAYTLAR

I. 1-§. Web saytlar yaratish jarayoning zamonaviy holati

O‘zbekiston Respublikasida butun dunyoda amalga oshirilayotgani kabi zamonaviy informatsion texnologiyalardan foydalanish va xalq hayotiga singdirishga katta e’tibor berilmokda. Vazirlar Maxkamasining 1999 yil fevral oyidagi «Milliy tarmog‘ni yaratish, dunyo axborot tarmog‘laridan foydalanishni tartibga solish, hamda mahalliy boshqaruv organlarini, o‘quv muassasalari va O‘zbekistonda faoliyat yuritayotgan chet el shuba korxonalarining internet Web saytlaridagi reklamni bannerlarini kuchaytirish to‘g‘risida» gi, keyinroq «O‘zbekiston Respublikasida 2001-2006 yillar ichida ma’lumotlarni uzatish milliy tarmog‘ini rivojlantirish va takomillashtirish dasturi», 2008 yil iyun oyida qabul qilingan «Komp’yuterlashtirishni yanada rivojlantirish va axborot kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish chora-tadbirlari to‘g‘risida»gi qarorlari majmuasi, Oliy Majlis tomonidan qabul qilingan «Axborotlash haqida» gi, «EHM uchun dastur va ma’lumotlar bazasining xuquqiy himoyasi», «Aloqalar haqidagi» qonunlarning qabul qilinishi shu borada olib borilayotgan ishlar uchun xuquqiy me’yor yaratib berdi[6].

Web saytlarni boshqarish tizimlari nazariyasini rivojlantirish va takomillashtirish, shuningdek, internet tarmag‘larini rivojlantirish masalalari bo‘yicha quyidagi olimlar tadqiqot ishlarini olib borishgan: Kondukova YE., Rybakov YE., Dabin G., Amirova A., Smirnovoy N., YE.Popov., Pershokova N., Tverskix N. va boshqalarni ta’kidlash mumkin. SHu jumladan, respublikamizdagi bir qator tashkilotlarda (O‘zbekiston Aloqa va Axborot agnetligi, TATU, Toshkent Diplomatika Universiteti, Moskva Davlat Universiteti filiali vahokazolar) bu soha bo‘yicha amalga oshirilgan ishlarini aytib o‘tish mumkin [<http://infocom.uz>].

Telekommunikatsiya kompyuter tarmoqlari va zamonaviy texnik aloqa vositalari negizida ma’lumotlarni masofadan uzatish yotadi. Axborot jamiyatning moddiy va texnologik negizini kompyuter texnikasi va kompyuter tarmoqlari, axborot texnologiyalari, telekommunikatsiya aloqalari asosidagi turli xil tizimlar tashkil etadi. Bu tizimlar hozirgi internet tez rivojlanayotgan davrda unga

kiruvchilar sonini ko'payishiga tarmoqdagi saytlar miqdorining ortishi undagi dolzarb axborotlarning miqdori va sifatini oshishi kabi omillar bilan bog'liqdir.

Yaratilgan Web sayt qanchalik chiroyli bo'lmasin, baribir unga kiruvchilar avvalo unda yangi axborotlarni qidiradi. Ayniqsa Web saytni yaratishdan maqsad saytga kiruvchi mijozlarni jalb qilishdan iborat bo'lsa, axborotlarni yangi bo'lishi yanada muhim ahamiyat kasb etadi[9].

Web sayt kontentlarini boshqarishning ikkita asosiy turi mavjud bo'lib, ular statik va dinamik Web saytlardan iboratdir. Ko'pincha Web saytlar yaratilayotganda yuqoridagi ikkita turdagi saytlarning bo'limlaridan foydalaniladi. Bu saytlarning bir-biridan asosiy farqlari haqida qisqacha to'xtalib o'tamiz.

Statik Web sayt standart html texnologiyalar yordamida yaratiladi va sahifalanadi. Saytning sahifalari serverning fayllar sistemasida html-kod ko'rinishida saqlanadi. Tabiiyki, bunday saytda flyesh zastavkalar, roliklar, animatsiyalar va boshqalar qatnashishi mumkin. Ammo bunday saytlarni yangilash va taxrirlash uchun mashaqqatli mehnat talab qilinadi hamda yuqori malakali web-dzaynerlarni va internet texnologiyalar sohasidagi boshqa mutaxassislarni doimo jalb qilish zarur bo'ladi.

I. 2-§. Web saytlar yaratish vositalari

Bulardan tashqari zamonaviy saytlar yaratishda optimal foydalanilayotgan PHP va MySQL ma'lumotlar bazasini alohida takidlab o'tish mumkin.

PHP –o'z nomini yetarlicha tanitib ulgurgan, dasturlash tili hisoblanadi. Gap shundaki, boshlanishda bu uncha qiyin bo'lmagan shaxsiy Web –saxifalarini yaratish uchun mo'ljallangan oddiy makroslar to'plamidan iborat bo'lgan bo'lib, PHP-personal home page (shaxsiy uy saxifasi) so'zlarining qisqartmasidan iboratdir[21].

Vaqt o'tishi bilan makroslar to'plami mukammal dasturlash tiliga aylanib zamonaviy ma'lumotlar bazasi bilan ma'lumot almashish imkoniyatiga ega bo'lgan Web tarmoq sahifalarini va dinamik saytlarni yaratuvchi tilga aylandi. Tilning imkoniyatlari kengaygani sari uning ommaviyligi ham o'sib bormoqda. Netcraft (<http://www.netcraft.com>) kompaniyasining ma'lumotlariga ko'ra 1999 yil noyabr oyida RNR texnologiyasi Web tarmoqlarining bir milliondan ortig'idan foydalanilgan 2000 yilga kelib bu ko'rsatgich 1400000 taga yetgan.

RNR ning 1-versiyasi Rasmus Lerdorf (Rasmus Lerdorf) ismli programmist tomonidan yaratilgan bo'lib, internet saytlarini yaratishni yengillashtirish uchun makroslar to'plamidan iborat bo'lgan.

Tez orada u foydalanuvchilar nazariga tusha boshladi hamda tezlik bilan takomillashib, ommalashib bordi. 1997 yildan tilni rivojlantirish maqsadida bir gurux programistlar ish olib borishdi. Mexnatlarning samarasida esa PHP3 keyingi versiya yaratildi. Bu PHP ning takomillashgan va zamonaviy versiyasi bo'lib, unda matnlarining qayta ishlashning yangi usullari yaratildi va bu usullar Zib Zuraski va Endi Gutians (Zeev, Surasky, Andi Ceutmans) ismli dasturchilar tomonidan yaratildi. SHuningdek tilning sintaksisida biroz o'zgarishlar kiritilib, yangi funksiyalar qo'shildi. YAngi avlod oz fursat ichida millionlab saytlar yaratishga ulgurdi va ularni boshqarish uchun dasturlash tillarining eng optimali bo'lib, juda ham tez ommalashib ketdi[14].

MySQL ma'lumotlar bazasi va Apeche serveri bilan ishlash uchun PHP ning imkoniyatlari yanada kengayib bordi. Apeche serveri hozirgi kunda dunyodagi eng

keng tarqalgan Web-server hisoblanadi va PHP tili Apache serveri uchun modul ko‘rinishida qo‘llanilishi mumkin. MySQL – bu zamonaviy ma’lumotlar bazasi bo‘lib bepul tarqatiladi, shuning uchun ham PHP ning barcha funksiyalari shu bazaga bog‘langan. Tan olish lozimki Apache, MySQL va PHP larning o‘zaro bir-biri bilan bog‘liq ravishda ishlashi o‘rtadagi raqobatga barham beradi.

Internet saytlari va tarmoqlarni yaratish yo‘llari o‘zgarishi bilan PHP ham takomillashib bordi. 2000-yil o‘rtalariga kelib katta tarmoqlarda ham HTML da yozilgan yuzlab statik sahifalar ishlatilar edi. Hozir esa jarayon o‘zgarib bormoqda. Dinamik saytlarni boshqaruvchilar ma’lumotlar bazasi bilan ishlovchi saytlarni yaratish imkoniga ega bo‘lib, bu yaratilgan saytlarni Web portallari orqali boshqarishga ega bo‘lishmoqda.

PHP turli xil sistemalarda ishlay oladi. Bu sistemalar Windows, Unix ning ko‘plab versiyalari, shuningdek Linux va xatto Macintosh bo‘lishi mumkin. PHP ko‘plab tarmoq serverlarida, xususan Apache, Microsoft Internet Information Server, Web Site Pro, Iplanet Web Server va Microsoft Personal Web Server – larda ishlashi mumkin. Agar o‘zimiz tuzgan dasturlarimizni Windows tizimida tekshirishni xoxlasak oxirgi sanab o‘tilgan serverdan foydalanishimiz mumkin, xatto Apache serveri Windows sistemasi boshqaruvida ishlashi ham mumkin.

PHP interpretatori yordamida dasturni alohida mustaqil ko‘rinishda kompilyasiya qilish mumkin. U holda dasturni mustaqil ishga tushirish mumkin. PHP tilini yaratishda ma’lumotlar bazasi bilan bog‘lanish talablarini alohida e’tiborga olingan. Ko‘plab ma’lumotlar bazalarini PHP orqali boshqarish mumkin. Masalan bularga Adabas D, InternetBase, Golid, dBase, MSQL, Sybase, Empress, MySQL, Velosic, FilePro, Oracle, Unixdbm, Informix va hokazolarni keltirishimiz mumkin. SHuningdek, PHP ODBC standartini ham o‘qiy oladi.[11]

Web caytlardagi ma’lumotlarni saqlash, taxrirlash va ma’lumotlarga murojat qilish uchun ma’lumotlar bazasidan foydalanish hamda ularni boshqarish hozirgi kunda juda ham dolzarb va murakkab masallardan biri bo‘lib qolmoqda.

Bu fikrlar asosida aytish mumkinki, kelgusida PHP tili yanada takomillashib o'zining o'ta yuqori darajadagi web saytlar yaratish uchun mo'ljallangan dasturlash tili ekanligini namoyon qiladi va foydalanuvchilar orasida ommalashadi.

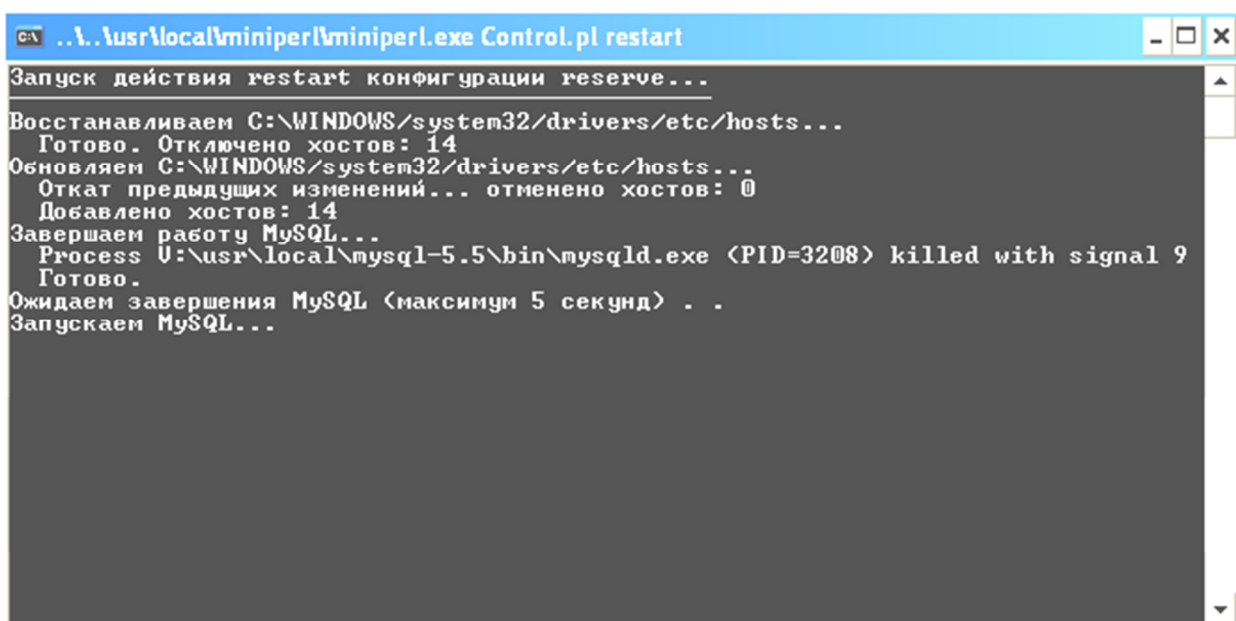
II. BOB. WEB SAYTLAR UCHUN PHP VOSITASI

II. 1-§. Macromedia Dreamweaverda yangi sayt ochish

Buning uchun **Start Denwer** dasturini ishga yuklaymiz.

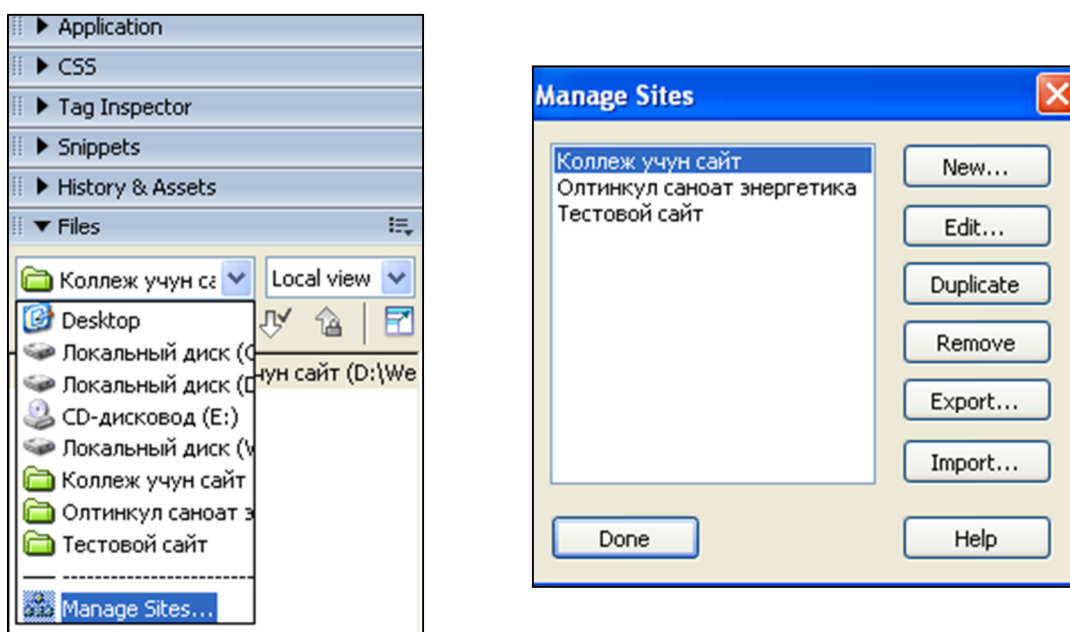
So'ngra mantiqiy diskka kirib **D:\WebServers\home\localhost\www** papkasida sayt uchun yangi papka yaratamiz. Masalan, **php** nomli.

Restart Denwer nishon bilan serverni qayta ishga tushiramiz.

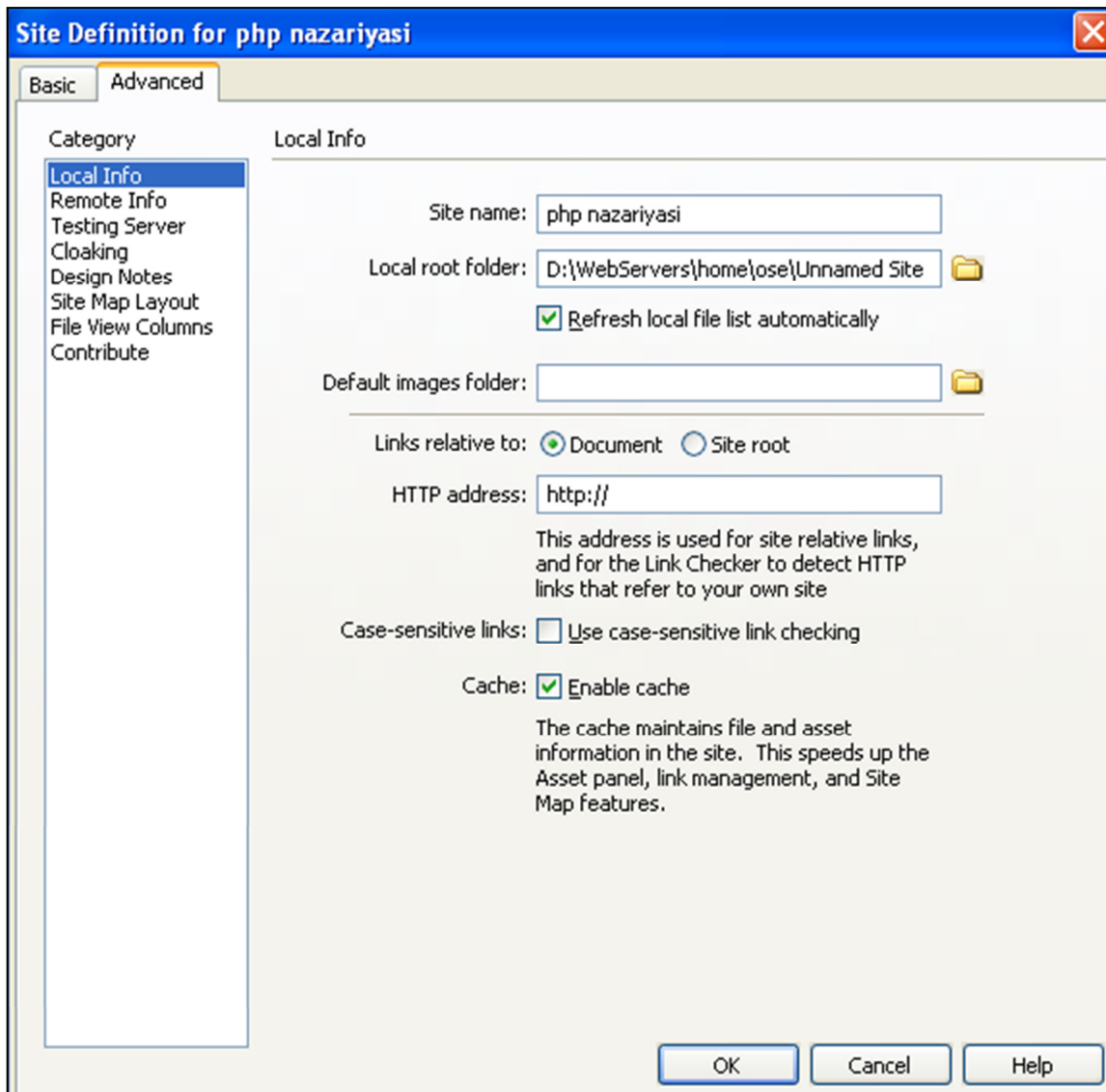

Rasm 1. Denwer serveri yuklanishi

Endi Macromedia Dreamweaver 8 dasturini yuklaymiz.

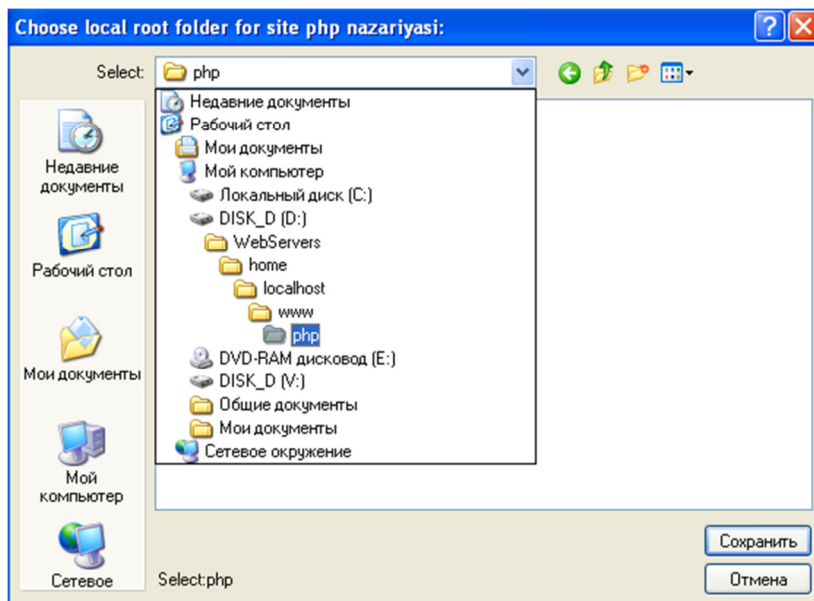

Oyna o'ng tomonida joylashgan **Manage Sites...** buyrug'ini bajaramiz. Bu oynadan **New...** buyrug'ini bajaramiz.

Rasm 2. Yangi saytni sozlash.

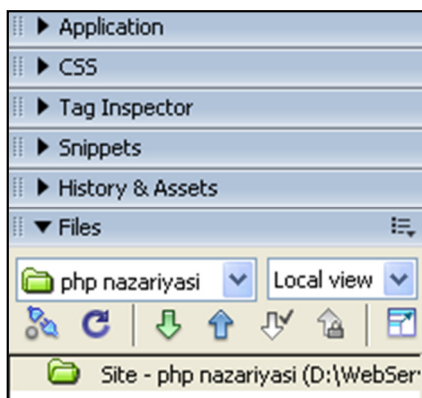
Sayt uchun nom kiritamiz. Bizda “php nazariyasi” deb nomladik.

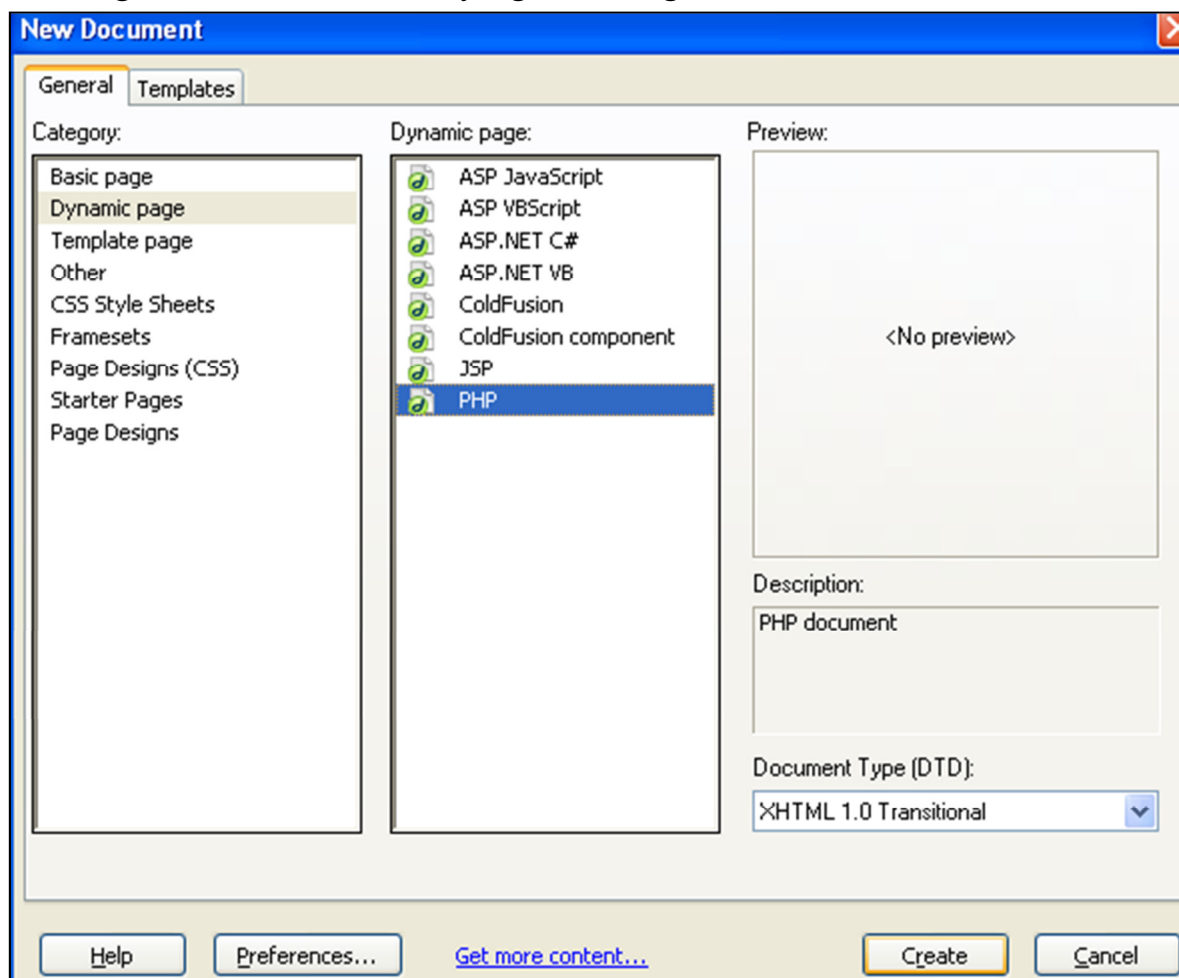
Rasm 3. Yangi sayt papkasini ko'rsatish.

Local root folder: maydoniga o'tib web saxifaning papkasini ko'rsating.

Soxranit knopkasini bosing. So'ngra **Done** knopkasini bosing. Natijada dastur oynasining o'ng tomon maydonida yangi sayt nomi paydo bo'ladi[18].

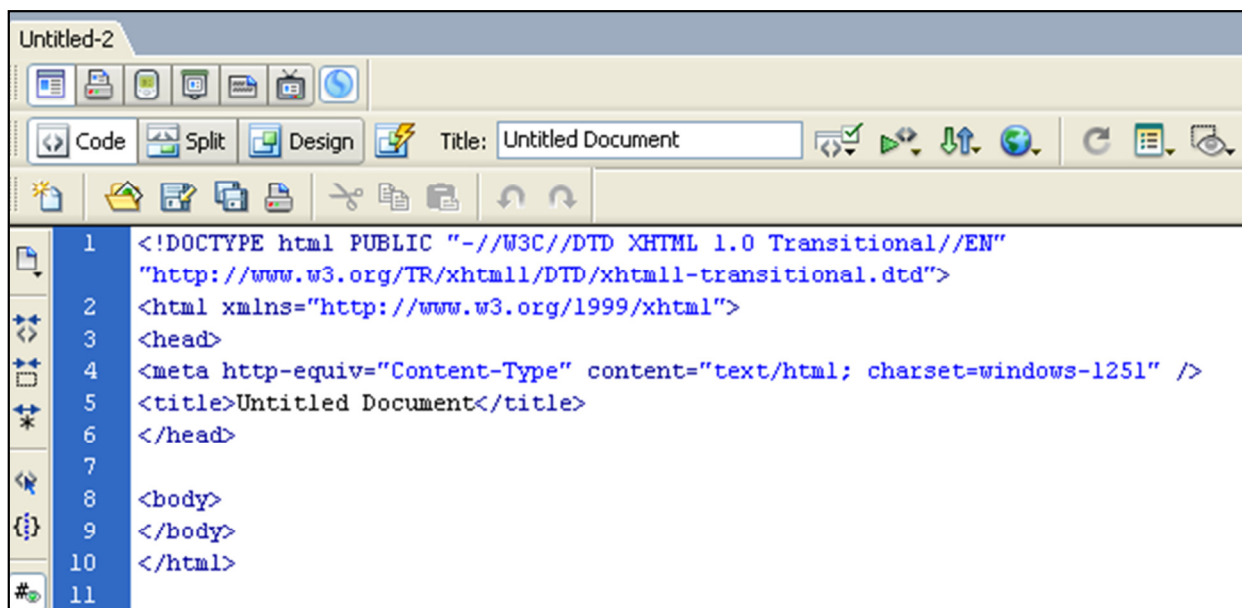

Bu papkada hech qanday fayl mavjud emas. Endi yangi fayl yaratishga o'tamiz. Buning uchun **File-New...** buyrug'ini amalga oshiramiz.

Rasm 4. php yangi tipidagi xujjat yaratish.

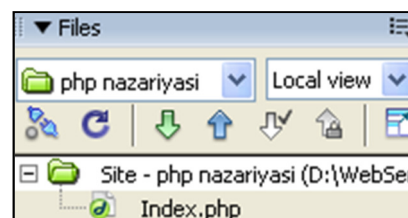
Paydo bo‘lgan dialog oynadan **Dynamic page** bo‘limiga o‘tib undan **PHP** ni tanlaymiz. So‘ngra **Create** knopkasini bosamiz.

Rasm 5. Yangi xujjat kodlari

Etibor berilsa yangi saxifaning kodlari barchasi tanish chunki, HTML kodlarining aynan o‘zidir. HTML kodlari PHP kodlarining bir qismi sifatida ham tushunish mumkin[18].

Saxifani xotiraga olish uchun File-Save As... buyrug‘ini bajaramiz va yangi saxifaga nom qo‘yyamiz, ya’ni Index sifatida nomlaymiz. Natijada oyna o‘ng tomonida yangi fayl namoyish etiladi.

Endi saxifa tituli uchun nom kiritish mumkin. Bizda “Birinci php sahifa” titulini kiritdik.

Birinci navbatda php bloki qayday ochilishini o‘rganish zarur.

Odatda bu blok

<?

Buyruq

Buyruk

Buyruk

?>

Tartibida beriladi.

php dasturida o'zgaruvchilar \$ belgisi bilan boshlanadi va o'zgaruvchining nomi kiritiladi. O'zgaruvchining nomi albatta lotin xarflari bilan boshlanishi shart [27]. Masalan, \$name. Nomdan so'ng **o'zlashtirish** komandasi kiritiladi, ya'ni = belgisi. Tekstli qiymatni o'zlashtirish uchun uni " " ichida yoziladi. Satr so'ngida ; belgi kiritiladi.

```
$name="Abdulla";
```

Natijada name o'zgaruvchiga Abdulla so'zi o'zlashtiriladi.

O'zgaruvchining qiymati sondan iborat bo'lsa " " qo'shtirnoq ichiga olinmaydi.

Masalan,

```
$age=25;
```

O'zgaruvchi konteynar bo'lib u xox son bo'lsin, xox bir nechta matn bo'lsin barchasini saqlaydi. Quyidagicha tushunamiz.

O'zgaruvchi

\$a=	7
------	---

\$b=	Bu masala bo'yicha kafedra katta o'qituvchisi M.Medatov so'zga chiqib, G.G.Temirovaning nomzodini tasdiqlash zarurligini asosladi. G.G.Temirovaning ilmiy hamda pedagogik tajribalarini hisobga olgan holda uning nomzodi kafedrada bo'shagan katta o'qituvchi lavozimiga ma'qul deb qo'llab quvvatlandi.
------	---

<body>

<?

```
$name="Abdulla";
```

```
$age=25;
```

?>

```
</body>
```

Saxifani xotiraga olamiz va brauzer oynasida ishga tushiramiz. Brauzer oynasida xech narsa na Abdulla na 25 soni aks etadi.

Buning uchun php dasturida o'zgaruvchini ekranga uzatuvchi maxsus buyruq mavjud. **echo** va **print**. Bularning har ikkalasi ham bir xil vazifani, ya'ni chiqarish buyrug'ini bajaradi.

```
<body>
```

```
<?
```

```
$name="Abdulla";
```

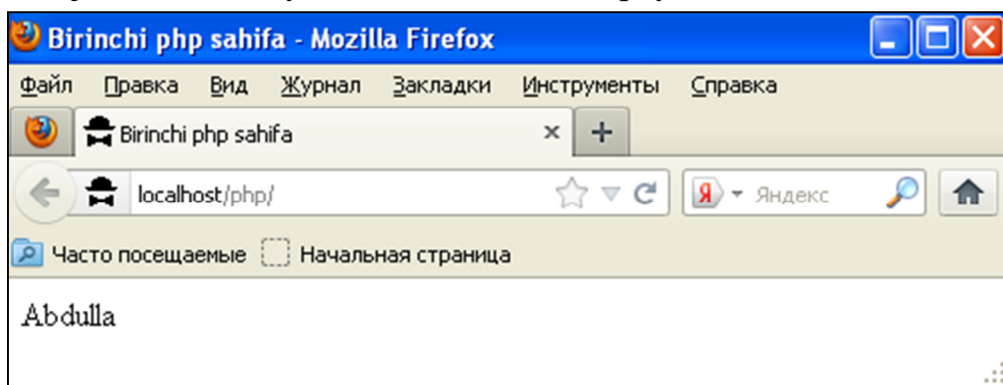
```
$age=25;
```

```
echo "$name";
```

```
?>
```

```
</body>
```

Natijada brauzer oynasida Abdulla so'zi paydo bo'ladi.

php dasturi serverda turgan o'zgaruvchini qayta ishlaydi. O'zgaruvchini qiymati o'zlashtiradi va berilgan buyruqqa asosan ekranga chiqaradi. echo buyrug'i yordamida o'zgaruvchining qiymatigina emas balki tekstni o'zini ham ekranga chiqarish mumkin. Masalan,

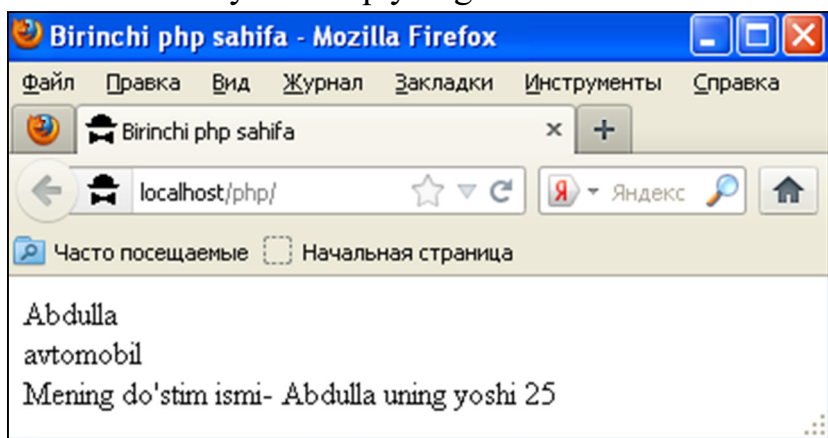
```
echo "Avtomobil";
```

Yangi satrda aks ettirish uchun yangi satrga o'tish tegidan foydalanamiz.

```
echo "<br>Avtomobil";
```

```
echo "<br> Mening do'stim ismi- $name uning yoshi $age";
```

Satri brauzer oynasida quyidagicha ko‘rinadi.

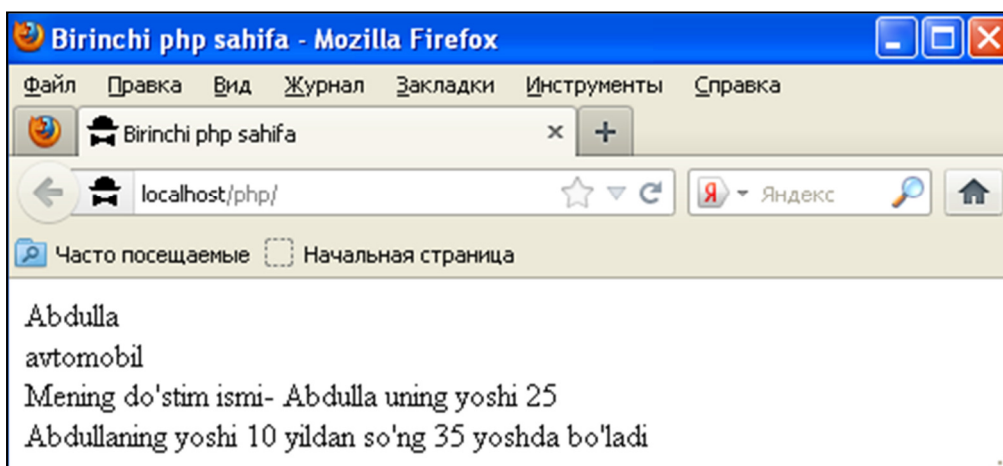
Rasm 6. Natijalarni brauzer oynasida ko‘rish

```
$n=10;
```

```
$c=$age+$n;
```

```
echo "<br> Abdullaning yoshi 10 yildan so'ng $c yoshda bo'ladi";
```

Arifmetik amal bajarib ekranga chiqaramiz. Natija quyidagicha

Rasm 7. Natijalarni brauzer oynasida ko‘rish

O‘zgaruvchilarning nomlari qanday berilgan bo‘lsa ularni qo‘llash ham shu tarzda bo‘lishi kerak[14]. Masalan \$n bo‘lsa uni barcha joyda \$n tarzda ishlatish kerak, agar \$N ishlatsak u aynan o‘sha o‘zgaruvchi emasdir.

Agar brauzer oynasidagi ma‘lumotda qo‘shirnoq aks etishi zarur bulsa nima bilish zarur. Oddiy tarzda yozib ko‘ramiz.

```
$name="Abdulla "DEWOO AUTO" firmasida ishlaydi";
```

Brauzer oynasida quyidagi xabar paydo bo‘ladi.

Parse error: syntax error, unexpected T_STRING in V:\home\localhost\www\php\Index.php on line 11

Demak maxsus belgilarni to‘g‘ridan-to‘g‘ri ishlatish mumkin emas ekan.
Bunga barxam berish uchun qo‘shirnoqdan oldin \ belgisi kiritiladi.

```
$name="Abdulla \"DEWOO AUTO\" firmasida ishlaydi";
```

HTML kodlarida xam qo‘shirnoq ko‘p ishlaydi bu jarayonda esa uning o‘rniga ' belgisini ishlatish mumkin. Masalan,

```
echo "<p align='center'> Avtomobil</p>";
```

Arifmetik amallarni bajarish to‘g‘ridan to‘g‘ri bajariladi [27].

```
$n = 10;
```

```
$c = $age + $n;
```

```
$e = $age - $n;
```

```
$f = $age * $n;
```

```
$g = $age / $n;
```

```
echo "<br>$e";
```

```
echo "<br>$f";
```

```
echo "<br>$g";
```

15
250
2.5

O‘zgaruvchining qiymatini ketma-ket qo‘yish uchun quyidagi amalni bajaramiz

```
$h = $age . $n;
```

2510

```
echo "<br>$h";
```

II. 2-§. PHP da funksiyalar, jadvallar

if else konstruktsiyasi

if ....else (agar...bo'lsa) konstruktsiyani ko'rib chiqamiz.

```
<?php
```

```
if (shart) agar shart-rost bo'lsa, u xolda
```

```
{
```

```
buyruqlar
```

```
}
```

```
else agar shart-yolg'on bo'lsa, u xolda
```

```
{
```

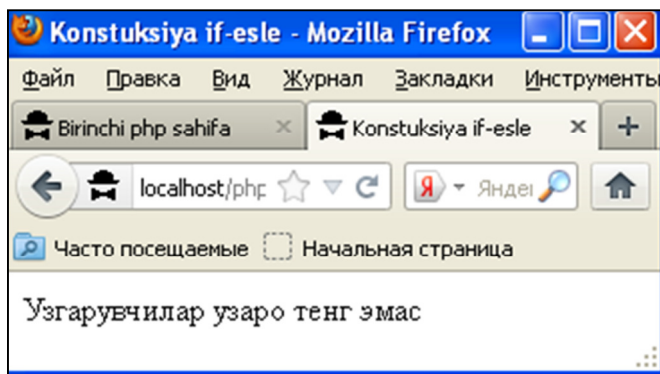
```
buyruqlar
```

```
}
```

```
?>
```

Bu konstruktsiya o'zgaruvchiga shart qo'yiladi va shu shart natijasiga ko'ra rost bo'lsa buyruqlar, yolg'on bo'lsa boshqa buyruqlar bajariladi.

Biz oson o'zlashtirimiz uchun yangi php fayl yaratib olamiz. Va uni shunchaki if nom bilan xotiraga olamiz.

Rasm 8. Natijalarni brauzer oynasida ko'rish

```
<?php
```

```
$a = 1;
```

```
$b = 2;
```

```
if ($a==$b)
```

```
{
```

```
echo "Uzgaruvchilar uzaro teng";
```

```

}
else
{
echo "Uzgaruvchilar uzaro teng emas";
}
?>

```

Izox: teng emas belgisi kuyidagicha yoziladi != matematika tilida ≠

While konstruksiyasi (SHart rost bo'lsa bajar)

```

<?php
While (shart)-shart natijasi rost bo'lsa, u xolda
{
buyruklar
}
?>

```

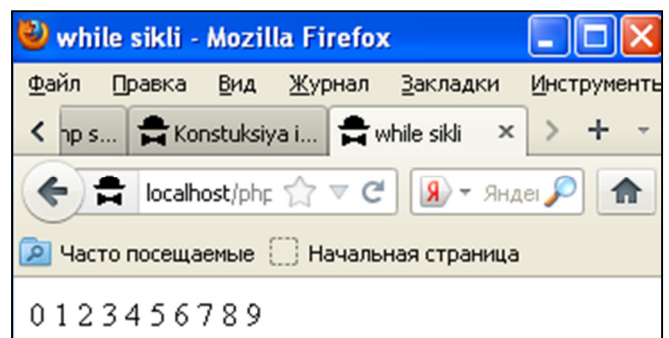
Bu sikl operatori bo'lib shartda ko'rsatilgan ifodaning qiymati yolg'on bo'lgunga qadar { } orasidagi buyruqlarni qayta-qayta bajaradi.

Misol.

```

<?php
$a = 0;
while ($a<10)
{
echo " $a";
$a = $a+1;
}
?>

```


Dastur natijasi 0 dan boshlab 9 gacha bo'lgan sonlarni ekranga chiqaradi.

Misol

```

$sum=0;
$i=1;
while($sum<100)

```

```

{
$sum=$sum+$i;
echo $sum;
}

```

Dastur natijasi 1 dan boshlab 100 gacha bo‘lgan sonlarni ekranga chiqaradi.

Misol

```

$sum=0;
$i=1;
while($i<=100)
{
$sum=$sum+$i;
$i++;
}

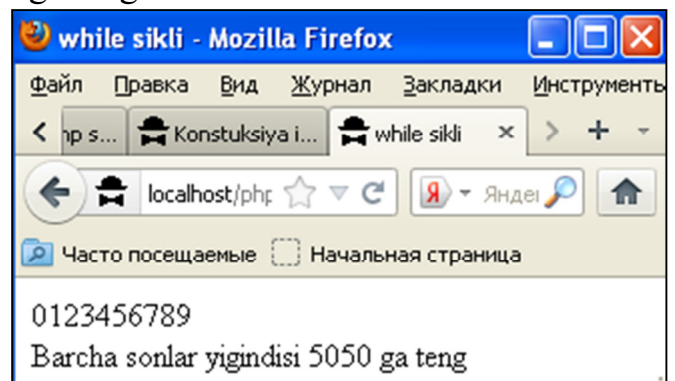
```

echo "
Barcha sonlar yigindisi \$sum ga teng"

Dastur natijasi 1 dan 100 gacha

bo‘lgan sonlar yig‘indisini xisoblaydi va ekranga chiqaradi.

Izox: ++ buyrug‘i o‘zgaruvchini qiymatini 1 ga oshiradi.

for universal sikl

<?php

For (initsilizatsiya; shart; sikldan so‘ng bajar;)

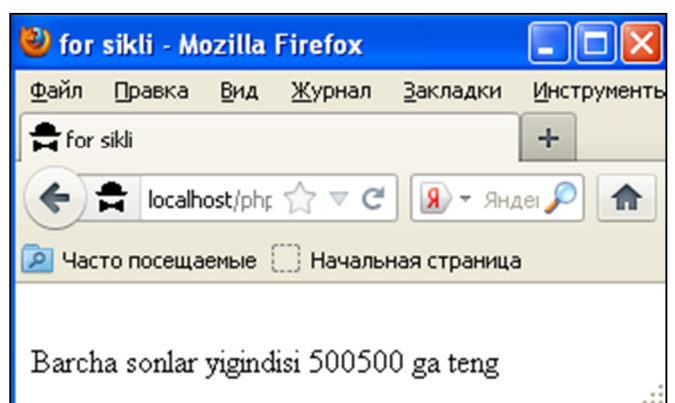
```

{
buyruklar
}
?>

```

Misol

for (\$i=0, \$sum=0; \$i<=1000; \$i++;)


```
{  
$sum=$sum + $i;  
}
```

Misol natijasi 1dan 1000 gacha sonlar yigindisidan iborat bo'ladi.

Dastur \$i=0, \$sum=0 initsilizatsiya qismini bir marta bajaradi. So'ngra shartni tekshiradi va { } ichidagi buyruqlarni bajaradi. Keyin esa **sikldan so'ng bajar** qismiga o'tadi. Rasmda qizil strelkalar bilan sil ishlash tartibi ko'rsatilgan.

Katta xajmdagi matnlarni bilan ishlash.

echo <<<HERE

katta ko'lamdagi matn joyi.

HERE;

Izox: HERE o'rniga TEXT so'zidan xam foydalanish mumkin.

Switch-case konstruktori. (Tanlash operatori)

Switch [ifoda] {

case qiymat1:

buyruklar

break;

case qiymat2:

buyruklar

break;

----- (va xokazo)

case qiymat N:

buyruqlar

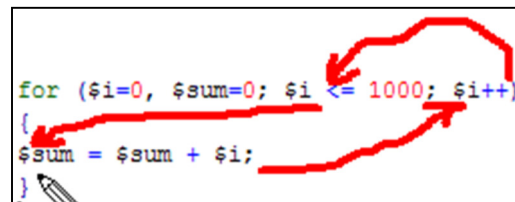
break;

default:

agar biror harakat bajarilmay qolsa

break;

}

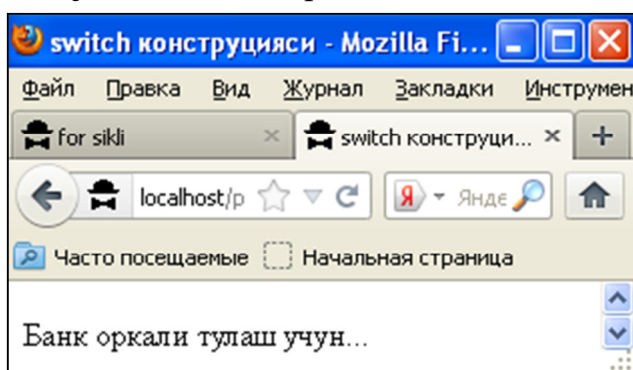
```
for ($i=0, $sum=0; $i <= 1000; $i++)  
{  
$sum = $sum + $i;  
}
```

The image shows a code snippet with red arrows indicating the execution flow. The first arrow points to the initialization part of the for loop (\$i=0, \$sum=0). The second arrow points to the condition (\$i <= 1000). The third arrow points to the increment part (\$i++). The fourth arrow points to the body of the loop (\$sum = \$sum + \$i;). The fifth arrow points to the closing brace of the loop.

Bir nechta qiymatlardan birini tez suratdan tanlash imkonini beradi. SHunday xolat bo‘ladiki, o‘zgaruvchining qiymatiga qarab natijani chiqarish kerak bo‘ladi. Misol uchun bizda mahsulot uchun tolovning 10 xil usuli bor. Pul o‘tkazmalari, internet orqali, kredit kartasida, mobil telefon orqali... Mijoz o‘ziga ma’qul bo‘lgan to‘lov turini tanlaydi. Bu vaziyatda kompyuter, to‘lov turiga mos xabar ekranga uzatilishi kerak [28]. Bunday xolatlarda if buyrug‘idan foydalansak, 10 marta bu buyruqni ishlatishga to‘g‘ri keladi.

```
$sposob="Bank";  
switch ($sposob)  
{  
case "Bank":  
echo "<p> Bank orkali tulash uchun...";  
break;  
  
case "Pochta":  
echo "<p> Pochta orkali tulash uchun...";  
break;  
  
case "Western Union":  
echo "<p> Western Union orkali tulash uchun...";  
break;  
  
default:  
echo "<p> Siz biror tulov turini tanlamadingiz";  
break;  
}
```

Dastur natijasi “Bank orqali tulash uchun...” xabaridan iborat jumladan iborat.

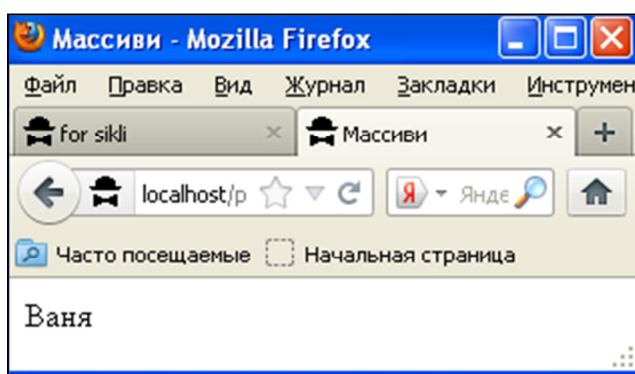
Jadvallar

	0	1	2	3	4
\$name=	Sasha	Masha	Vanya	Anya	Kostya
\$b=	Siz o'z ishlaringizni amalga oshirish uchun ishlarni to'g'ri rejalashtiring				

Oldingi darslardan ma'lumki o'zgaruvchi bu o'zida biror qiymatni (son, so'z...)saqlovchi konteyner. Massiv esa indeksli o'zgaruvchi deb tushunish mumkin. YA'ni har o'zgaruvchining nomi va indeks tartib raqami bo'ladi.

Misol.

```
$name[0]="Sasha";  
$name[1]="Masha";  
$name[2]="Vanya";  
$name[3]="Anya";  
$name[4]="Kostya";  
echo $name[2];
```


Dastur natijasi Vanya so'zidan iborat.

Undan tashqari massiv

elementlarini quyidagi usul bilan xam kiritish mumkin [23].

```
$name = array(0=>"Sasha",1=>"Masha",2=>"Vanya",3=>"Anya",4=>"Kostya");
```

Agar massiv indeksi 0 dan boshlansa, quyidachi xam o'zlashtirish mumkin.

```
$name[0]="Sasha";  
$name[1]="Masha";  
$name[2]="Vanya";  
$name[3]="Anya";  
$name[4]="Kostya";
```

php dasturi qavs ichidagi indeksni o'zi avtomatik tarzda qo'yib chiqadi.

```
$name = array("Sasha", "Masha", "Vanya", "Anya", "Kostya");
```

Bu xolatda ham avtomatik nomerlaydi.

Php dasturida izox (komentariya) berish uchun quyidagi shablon ishlatiladi

```
\*komentariya *\
```

Assotsiativ massivlar.

	0	1	2	3	4
\$name=	Sasha	Masha	Vanya	Anya	Kostya
	Russia	USA	France	Uzbekistan	Italy
\$capital=	Moskva	Vashington	Parij	Toshkent	Rim

Assotsiativ massivlar oddiy massivlardan farqli ravishda ularning indeks ko'rsatkichlari raqamlar emas balki so'zlardan iborat.

```
$naselenie=array("Russia"=>"150", "USA"=>"250", "France"=>"40",  
"Uzbekistan"=>"30", "Italy"=>"35");  
echo "<br>";  
echo $naselenie["Italy"];
```

Assotsiativ massivga qiymatlar o'zlashtiriladi va bo'sh satr tashlanadi, Italy indeksning qiymati ekranga chiqariladi.

echo "Rossiyaning poytaxti-"\$capital["Russia"]." Rossiya axolisi esa-
"\$naselenie["Russia"]." kishidan iborat";

Dastur natijasi quyidagi oynada aks etgan.

Россиянинг пойтахти-Москва Россия аҳолиси эса-150 кишидан иборат

Yoki boshqa usulda yozish mumkin. Bu xolda ortiqcha qo'shtirnoqlar olib tashlanadi.

echo "Rossiyaning poytaxti - \$capital[Russia]. Rossiya axolisi esa -
\$naselenie[Russia] mln. kishidan iborat";

Ko'pvaznli massivlar.

	bmw	audi	nissan	toyota	ferrari																														
\$auto =	<table border="1"> <thead> <tr> <th>color</th> <th>year</th> <th>pr</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Белый</td> <td>2005</td> <td>2000</td> </tr> </tbody> </table>	color	year	pr	Белый	2005	2000	<table border="1"> <thead> <tr> <th>color</th> <th>year</th> <th>pr</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Синий</td> <td>2003</td> <td>2200</td> </tr> </tbody> </table>	color	year	pr	Синий	2003	2200	<table border="1"> <thead> <tr> <th>color</th> <th>year</th> <th>pr</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Черный</td> <td>2007</td> <td>1000</td> </tr> </tbody> </table>	color	year	pr	Черный	2007	1000	<table border="1"> <thead> <tr> <th>color</th> <th>year</th> <th>pr</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Белый</td> <td>2005</td> <td>7000</td> </tr> </tbody> </table>	color	year	pr	Белый	2005	7000	<table border="1"> <thead> <tr> <th>color</th> <th>year</th> <th>pr</th> </tr> </thead> <tbody> <tr> <td>Белый</td> <td>2001</td> <td>9000</td> </tr> </tbody> </table>	color	year	pr	Белый	2001	9000
color	year	pr																																	
Белый	2005	2000																																	
color	year	pr																																	
Синий	2003	2200																																	
color	year	pr																																	
Черный	2007	1000																																	
color	year	pr																																	
Белый	2005	7000																																	
color	year	pr																																	
Белый	2001	9000																																	
\$capital =	Russia Москва	USA Вашингтон	France Париж	Ukraine Киев	Italy Рим																														

Ko'pvaznli massivni massiv ichidagi massiv sifatida tushunish mumkin. Bunday massivlarda bir yacheykada yana bir donadan massiv mavjud. YUqoridagi rasmda \$auto massivi bmw yacheykasida yana bir massiv joylashganligini ko'rish mumkin.

\$auto["bmw"] = array ("color" => "Beliy", "yaer" => "2005", "pr" => "2000");

\$auto["audi"] = array ("color" => "Siniy", "yaer" => "2003", "pr" => "2200");

\$auto["nissan"] = array ("color" => "Cherniy", "yaer" => "2007", "pr" => "1000");

```
$auto["toyota"] = array ("color" => "Beliy", "yaer" => "2005", "pr" => "7000");
```

```
$auto["ferrari"] = array ("color" => "Beliy", "yaer" => "2001", "pr" => "9000");
```

```
echo "<br>AUDI mashinasi yili-" . $auto["audi"] ["yaer"];
```

Dastur natijasi quyidagi bir satrli xabardan iborat.

AUDI mashinasi yili-2003

Parametrli funksiyalar

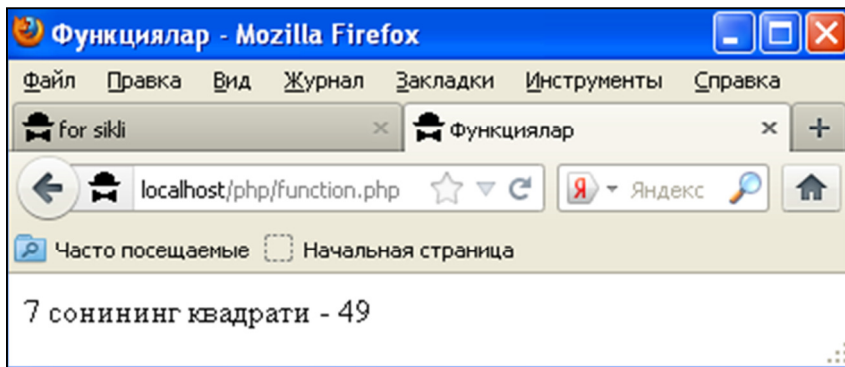
<pre><?php funksiya(parametrlar) { FUNKSIYA TANASI } ..... Saxifaning qandaydir kodlari ..... funksiya(); ?></pre>	<pre><?php function square(\$a) { \$result=\$a*\$a; Echo \$result; } ..... Saxifaning qandaydir kodlari ..... square(5); (Bizga 25 natijani beradi) ?></pre>

Funksiya aniqlangandan so'ng saxifaning ixtiyoriy joyida qo'llash mumkin. Bizning misolimizda funksiya nomi square va o'zgaruvchi \$a dan iborat bo'lib o'zgaruvchining kvadratini xisoblab beradi. Yangi php fayl yaratamiz. Uni function nomi bilan saqlaymiz.

Misol №1

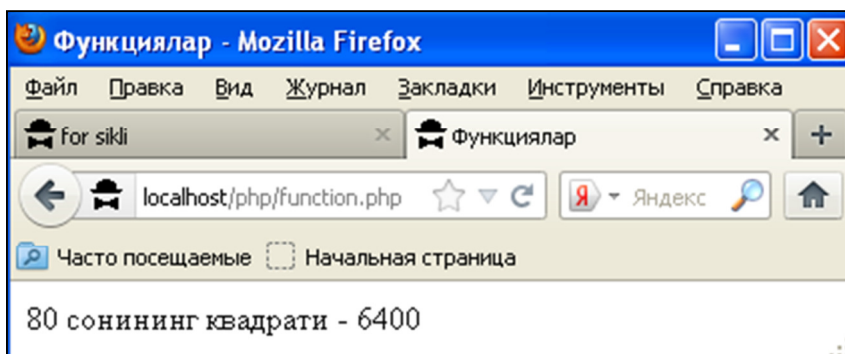
```
function square($a)
{
$result = $a*$a;
```

```
echo $result;
}
echo "7 sonining kvadrati - ";
square(7);
Dastur natijasi.
```


Misol №2

```
function square($a)
{
$result = $a*$a;
echo $result;
}
$new = 80;
echo "$new sonining kvadrati - ";
square($new);
Dastur natijasi.
```


Izox: funksiya e'lon qilingan satrdan oldingi satrlarda ham qo'llash mumkin. Albatta e'lon qilingandan keyingi satrlarda funktsiyani ishlatish shart emas. Gipermurojatli funksiya xosil qilamiz.

```

function link ()
{
echo "<a href='http://www.ziyonet.uz'> O'zbekiston ta'lim portali </a>";
}
echo "<br>";
link();
return buyrug'i

```

Funksiyaning natijasini ekranga chiqarmasdan funksiyaning o'zida saqlab qolish uchun **return** buyrug'idan foydalanamiz [22].

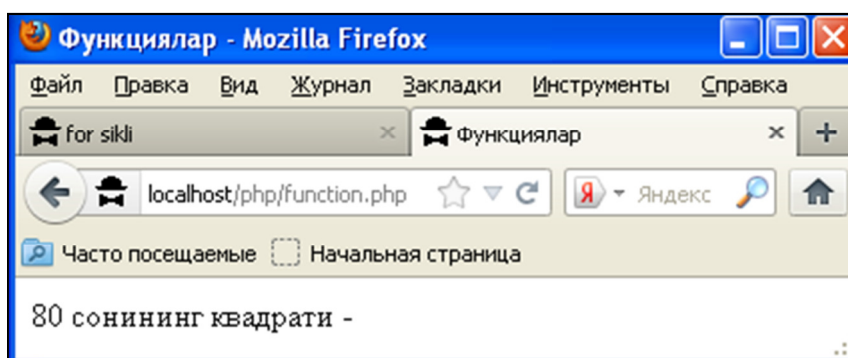
Misol.

```

function square($a)
{
$result = $a*$a;
return $result;
}

```

Dastur natijasi.

Rasmdan ko'rinib turibdiki, funksiya ishlamoqda lekin natijani ekranga chiqarmaydi.

Misol.

```

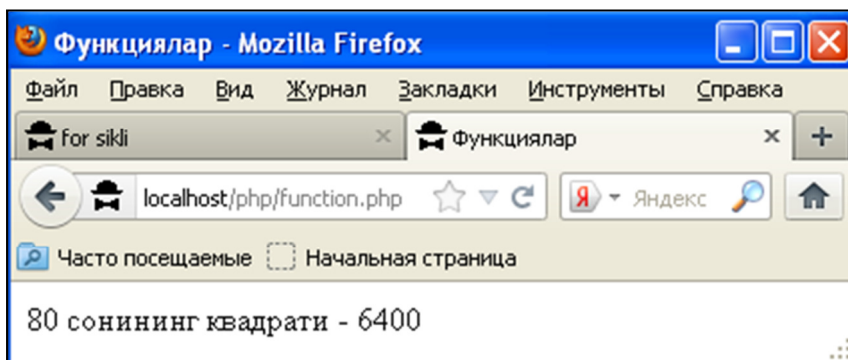
function square($a)
{
$result = $a*$a;
return $result;
}

```

```

$new = 80;
echo "$new sonining kvadrati - ";
$h=square($new);
echo $h

```


COUNT funksiyasi.

php dasturida ko‘plab funksiyalar mavjud bo‘lib ulardan biri count massiv elementlarini nechta ekanligini xisoblab beradi, lekin natijani ekranga uzatmaydi. Buning uchun biz quyidagi misol yordamida tushinib olamiz.

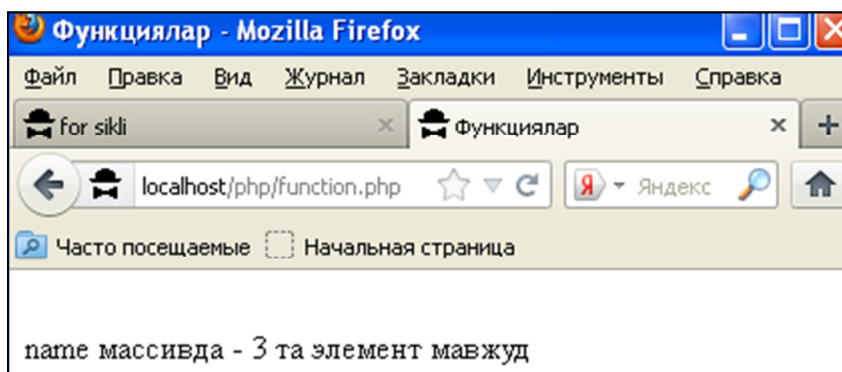
```

echo "<br>";
$name[] = "Alisher";
$name[] = "Nabijon";
$name[] = "Dilmurod";
$h2 = count($name);
echo "<br>name massivda - $h2 ta element mavjud";

```

count funksiyaning qiymatini \$h2 o‘zgaruvchiga o‘tkazib olamiz va uning qiymatini ekranga chiqaramiz.

Dastur natijasi.

YOki biror o‘zgaruvchi ishlatmasdan quyidagicha xam bajarish mumkin.

```
echo "<br>name massivda -" . count($name). " ta element mavjud";
```

EXIT funksiyasi.

php dasturi funksiyalaridan yana biri **exit ()** funksiyasidir. Bu funksiya mavjud bo‘lgan satrlardan oldingi satrlarni php dasturi bajaradi va bu funksiyadan keyingi satrlarni bajarmaydi.

Misol

```
echo "<br>";
```

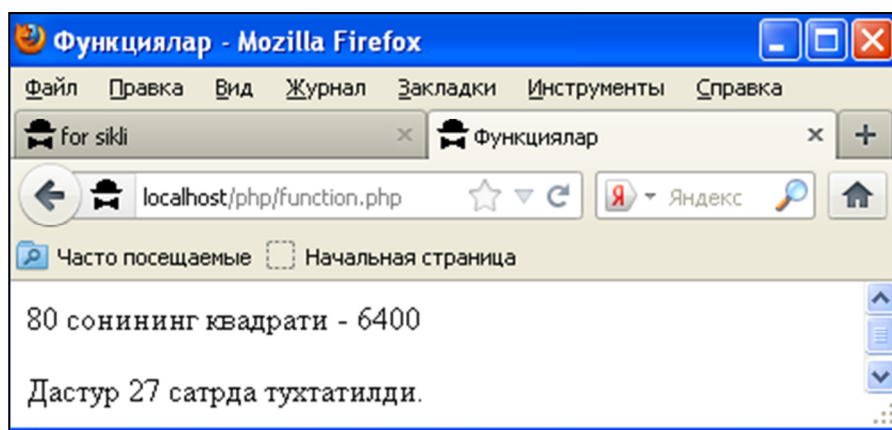
```
$name[ ] = "Alisher";
```

```
$name[ ] = "Nabijon";
```

```
$name[ ] = "Dilmurod";
```

```
exit ("<p> Dastur 27 satrda tuxtatildi. </p>");
```

```
echo "<br>name massivda -" . count($name). " ta element mavjud";
```


Dasturga e‘tibor berilsa eng so‘nggi satrda kelayotgan

```
echo "<br>name massivda -" . count($name). " ta element mavjud";
```

satri ishlaymayapti. Chunki dasturning bajarilishi exit funksiyasidan so‘ng to‘xtatilgan.

TRIM funksiyasi.

Bu funksiya o‘zgaruvchidagi oldingi va so‘nggi o‘rinda turgan bo‘sh joy (probel)larni olib tashlash uchun xizmat qiladi.

```
$w = " Noutbuk ";
```

```
$w=trim($w);
```

echo \$w;

Dastur natijasida \$w="Noutbuk" so'zidan iborat bo'ladi.

LIST funksiyasi.

Bu funksiya bir o'tishda bir nechta o'zgaruvchining qiymatini o'zlashtirib oladi. Ayniqsa bu funksiya massivlarda ko'p qo'llaniladi. Amalda kam qo'llanilib, asosan skriptlarda qo'llaniladi.

\$box= Array ("SHaftoli", "Bodring");

List (\$fruit, \$vegetable) =\$box

Masalan massivning xar bir elementi aloxida o'zgaruvchi sifatida o'zlashtirilishi talab etilsa albatta ushbu list funksiyasi ishlatiladi.

YUqoridagi rasmda \$fruit=SHaftoli, \$vegetable=Bodring qiymatlari o'zlashtiriladi.

\$box = array ("SHaftoli", "Bodring");

list(\$fruit, \$vegetable)=\$box;

echo \$fruit;

echo \$vegetable;

Rasmda person1=Sasha, person1=Masha, person3=Vanya, person4=Any, person5= Kostya qiymatlari o'zlashtiriladi.

DATE funksiyasi

DATE joriy sanani ekranga chiqarish funksiyasi.

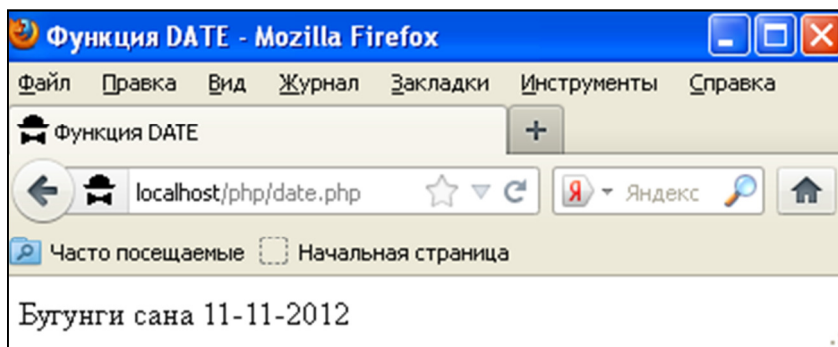
YAngi fayl yaratamiz va uni date.php nom bilan xotiraga olamiz.

Faraz qilayliy bizning web saxifamizga **kun-oy-yil** formatida sana zarur bo'lsin.

```
$d = date("d-m-Y");
```

```
echo "Bugungi sana $d";
```

Dastur natijasi


```
date()
Возвращает строку, отформатированную в соответствии со строкой формата.
В строке формата распознаются следующие символы:
```

- a - "am" или "pm"
- A - "AM" или "PM"
- V - время Swatch Internet
- d - день (число) месяца, 2 цифры с ведущим нулём, если необходимо; т. е. от "01" до "31"
- D - день недели, буквенный, 3 буквы; например, "Fri"
- F - месяц, буквенный, long; например, "January"
- g - час, 12-часовой формат без ведущих нулей; т. е. от "1" до "12"
- G - час, 24-часовой формат без ведущих нулей; т. е. от "0" до "23"
- h - час, 12-часовой формат; т. е. от "01" до "12"
- H - час, 24-часовой формат; т. е. от "00" до "23"
- i - минуты; т. е. от "00" до "59"
- I (заглавная i) - "1", если Daylight Savings Time, "0" - в противном случае.
- j - день (число) месяца без ведущих нулей; т. е. от "1" до "31"
- l ('L' в нижнем регистре) - день недели, буквенный, long; например, "Friday"
- L - boolean, указывающее, високосный ли год; т. е. "0" или "1"
- m - месяц; т. е. от "01" до "12"
- M - месяц, буквенный, 3 буквы; например, "Jan"
- n - месяц без ведущих нулей; т. е. от "1" до "12"
- O - Разница с временем по Гринвичу, в часах; например, "+0200"
- r - RFC 822 формат даты; например, "Thu, 21 Dec 2000 16:01:07 +0200" (введён в PHP 4.0.4)
- s - секунды; т. е. от "00" до "59"
- S - простой английский суффикс для дня (числа) месяца, 2 символа; т. е. "st", "nd", "rd" или "th"
- t - количество дней в данном месяце; т. е. от "28" до "31"
- T - установка timezone/часовой пояс на данной машине; например, "EST" или "MDT"
- U - секунды эпохи Unix Epoch (начиная с January 1 1970 00:00:00 GMT)
- w - день недели, числовой, т. е. от "0" (Sunday) до "6" (Saturday)
- W - ISO-8601 номер недели в году, недели начинаются с понедельника/Monday (введено в PHP 4.1.0)
- Y - год, 4 цифры; например, "1999"
- y - год, 2 цифры; например, "99"
- Z - день года; т. е. от "0" до "365"
- Z - смещение часового пояса, в секундах (т. е. от "-43200" до "43200"). Смещение часовых поясов к з

Нераспознаваемые символы в строке формата печатаются как есть.

Rasm 9. Sanalarni formati

ISSET funksiyasi.

Bu funksiya web saxifa dasturida qidirilayotgan o'zgaruvchi mavjud yoki mavjud emasligini aniqlash uchun xizmat qiladi. Agar mavjud bo'lsa 1, mavjud bo'lmasa hech qanday natija bermaydi [20].

Misol.

```
$c = $age + $n;
```

```
$e = $age - $n;
```

```
$f = $age * $n;
```

```
$g = $age / $n;
```

```
$z = isset($f);
```

```
echo "<br>$z";
```

Dastur natijasi 1 dan iborat

```
$c = $age + $n;
```

```
$e = $age - $n;
```

```
$f = $age * $n;
```

```
$g = $age / $n;
```

```
$z = isset($ffff);
```

```
echo "<br>$z";
```

Dastur natijasi hech narsa.

Keling endi o'zgaruvchi dasturda mavjud bo'lsa va u qanday qiymatga ega ekanligini ekranga chiqarishni o'rganamiz.

```
$c = $age + $n;
```

```
$e = $age - $n;
```

```
$f = $age * $n;
```

```
$g = $age / $n;
```

```
$z = isset($f);
```

```
echo "<br>$z";
```

```
echo "<br>";
```

```
if (isset($c))
```

```
{
```

```
echo "Uzgaruvchi s mavjud va uning kiymati: $c";
```

```
}  
else  
{  
echo "Uzgaruvchi s mavjud emas";  
}
```

Dastur natijasi.

```
Uzgaruvchi s mavjud va uning kiymati: 35
```

Endi dasturni o'zgartiramiz va dasturda yo'q bo'lgan o'zgaruvchini kiritamiz.

```
if (isset($e))  
{  
echo "Uzgaruvchi ee mavjud va uning kiymati: $e";  
}  
else  
{  
echo "Uzgaruvchi ee mavjud emas";  
}
```

Dastur natijasi.

```
Uzgaruvchi ee mavjud emas
```

UNSET funksiyasi.

Bu funksiya o'zgaruvchining qiymatini yo'qotish uchun xizmat qiladi.

```
$v = 10;  
unset($v);  
echo "<br>$v";
```

Dastur natijasida ekranga hech narsa chiqmaydi.

II. 3-§. Fayl o‘zgaruvchilar bilan ishlash

GET metodi.

Faylga o‘zgaruvchini uzatish.

Har qanday php faylga o‘zgaruvchilarni adres qatoridan berish mumkin. Bu ikki xil usulda bo‘lib biri GET usuli deyiladi.

Buning uchun php fayl boshiga quyidagi o‘zgarishni amalga oshirish zarur bo‘ladi [17].

```
$a = $_GET['a'];
```

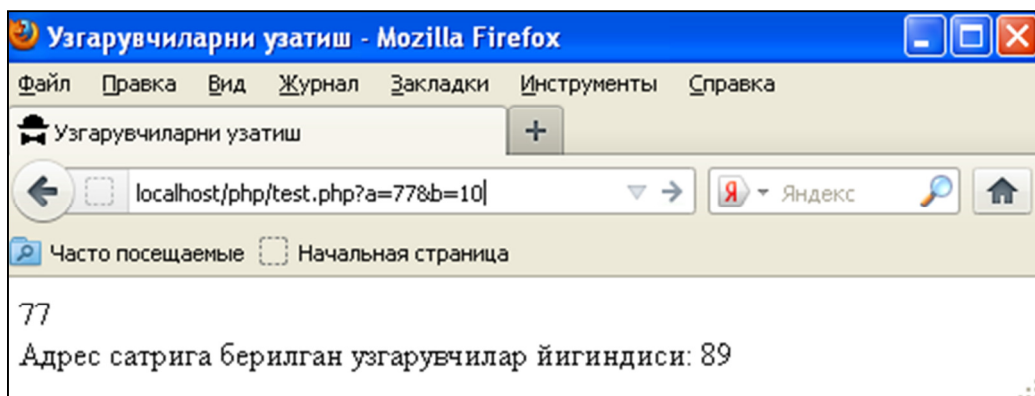
```
$b = $_GET['b'];
```

Keyingi satrga quyidagi jummalarni qo‘shamiz.

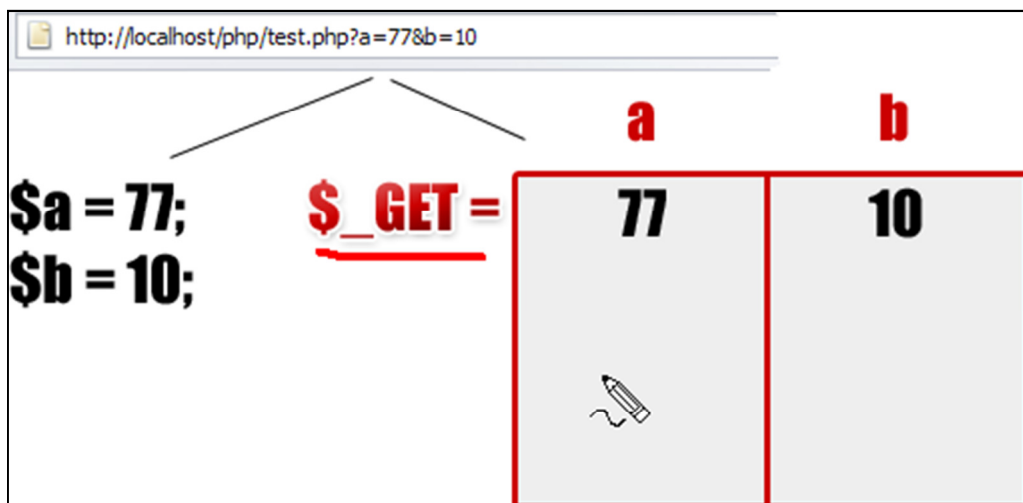
```
$c = $a+ $b;
```

```
echo "<br> Adres satriga berilgan uzgaruvchilar yigindisi: $c";
```

Va brauzer adras satrida quyidagi ishni bajaramiz.

Brauzer oynasining adres qatoriga e‘tibor bersangiz a=77, b=10 qiymatlarni berilganini va natija brauzer oynasida aks etganini ko‘rasiz. Quyidagi sxemada ham buni tushunish mumkin.

Gipermurojaatda ishlatish.

```
echo "<br><a href='test.php?a=15&b=25'> YAngi qiymatni xisoblash </a> ";
```

YAngi qiymatni xisoblash gipermurojaatni bosganda 15+25 ni xisoblab 40 natijani ekranga uzatadi.

POST metodi.

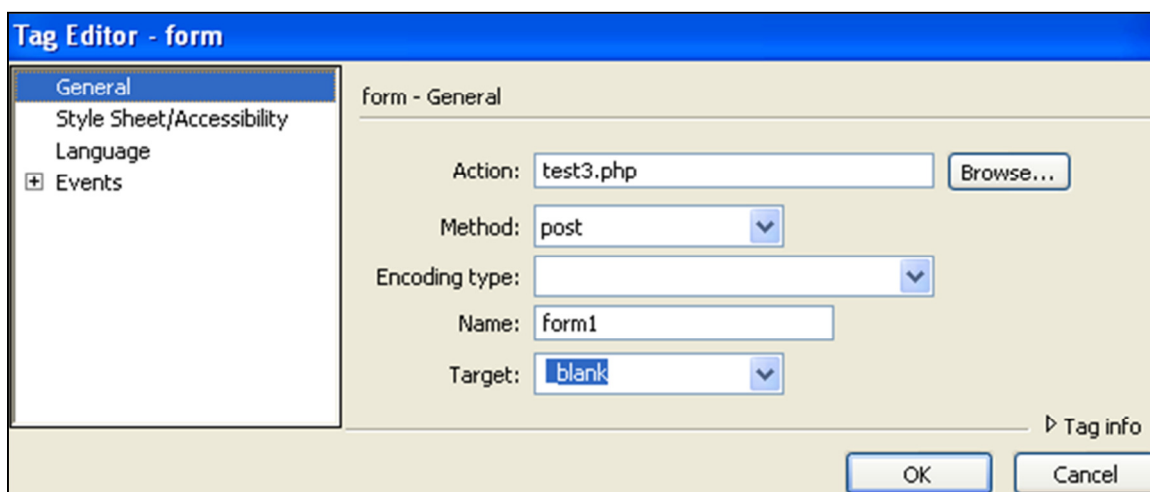
Bu **POST** metodi bir fayldagi o'zgaruvchini boshqa faylga uzatish uchun xizmat qiladi.

Bu mavzuni o'zlashtirish uchun yuiz ikkita php fayl yaratamiz. Va ularni test2 va test3 deb nomlaymiz.

test2 faylidagi o'zgaruvchini test3 fayliga uzatishni qanday bo'lishini ko'rib chiqamiz.

Bu jarayonni tushuntirish uchun formadan foydalanamiz. Undagi maydonlarni to'ldiramiz va **Yubormoq** knopkasini bosish bilan formadagi o'zgaruvchilarning qiymati test3.php fayliga o'zlashtiriladi.

Buning uchun test2.php faylini ochamiz va unga forma yaratamiz. Macromedia Dreamweaver ning **Forms** bo'limiga o'tamiz va undan **form** knopkasini bosamiz. Natijada quyidagi dialog oyna paydo bo'ladi va uni to'ldiramiz.

Rasm 10. Forma yaratish oynasi

Forma tayyor bo'ldi endi uning ichiga maydonlar ochamiz.

```
<form action="test3.php" method="post" name="form1" target="_blank">
```


```
<p>Ismingizni kiriting: <br><input name="name" type="text" size="20" /></p>
```

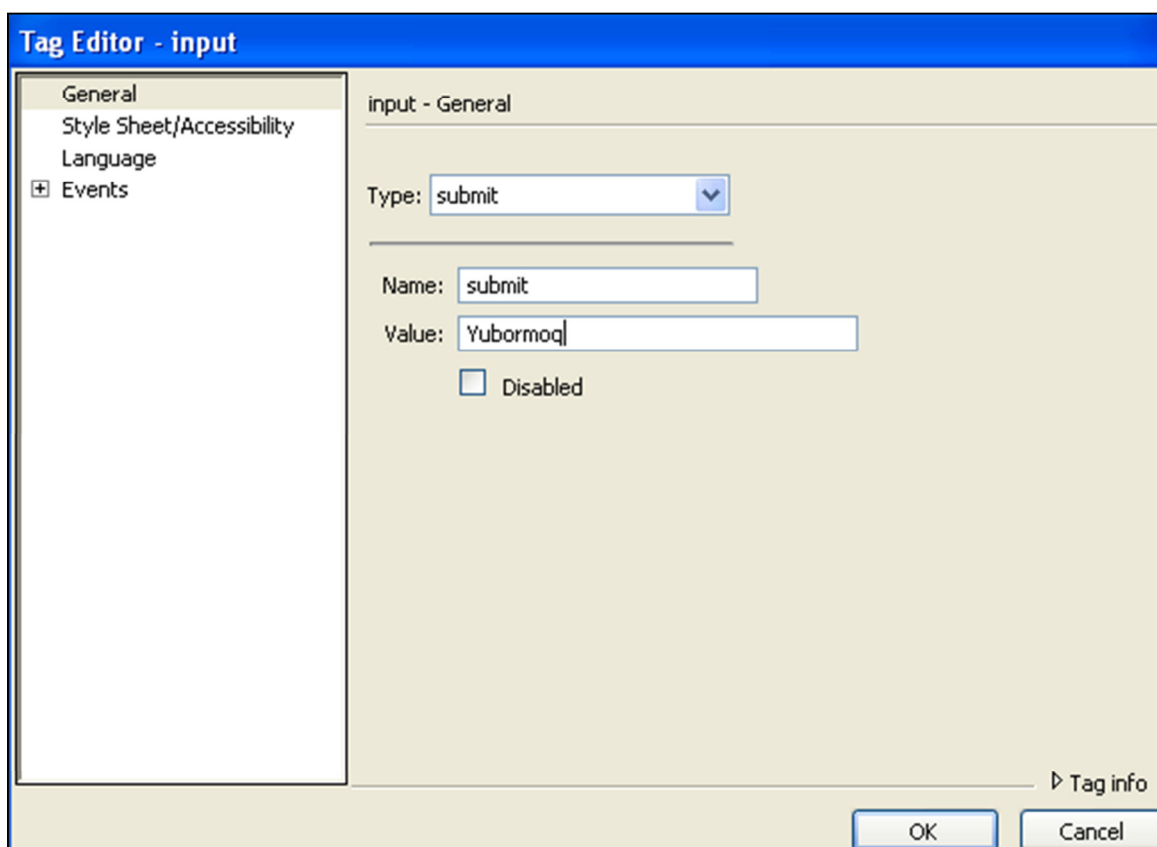
```
<p>Familyangizni kiriting: <br><input name="lastname" type="text" size="20" /></p>
```

```
<p>Elektron pochtagizni kiriting: <br><input name="epname" type="text" size="20" /></p>
```

```
<p><input name="submit" type="submit" value="Yubormoq" /> </p>
```

```
</form>
```

Endi esa **Yubormoq** knopkasini yaratamiz. Buning uchun **Forms** bo'limidagi **Button** knopkasini bosamiz va knopka yaratamiz.

Rasm 11. Knopka yaratish buyrug'i

```
<p><input name="submit" type="submit" value="Yubormoq" /> </p>
```

Tayyor formani dizayn usulida ko'ramiz.

Исмингизни киритинг:

Фамилянгизни киритинг:

Электрон почтангизни киритинг:

Ishni davom ettiramiz, test3.php fayliga o'tamiz va quyidagi ishni bajaramiz.

```
<?php
```

```
$name = $_POST['name'];
```

```
$lastname = $_POST['lastname'];
```

```
$epname = $_POST['epname'];
```

```
echo "<br>Oldingi saxifada kiritilgan ism: $name va familiya: $lastname";
```

```
echo "<br>Elektron pochta manzili: $epname";
```

```
?>
```

Ish natijasi shundan iboratki bir fayldagi o'zgaruvchining qiymati ikkinchi faylda aks etadi.

POST методиди узгарувчиларни узатиш - Mozilla Firefox

localhost/php/test3.php

Часто посещаемые Начальная страница

Имя введенное на предыдущей странице - Евгений
 Фамилия - Попов

\$name = "Евгений";
\$lastname = "Попов";

\$_POST =

name	lastname
Евгений	Попов

Введите Ваше имя:

Введите Вашу фамилию:

Rasm 12. Fayllarda ma'lumotlarni uzatish

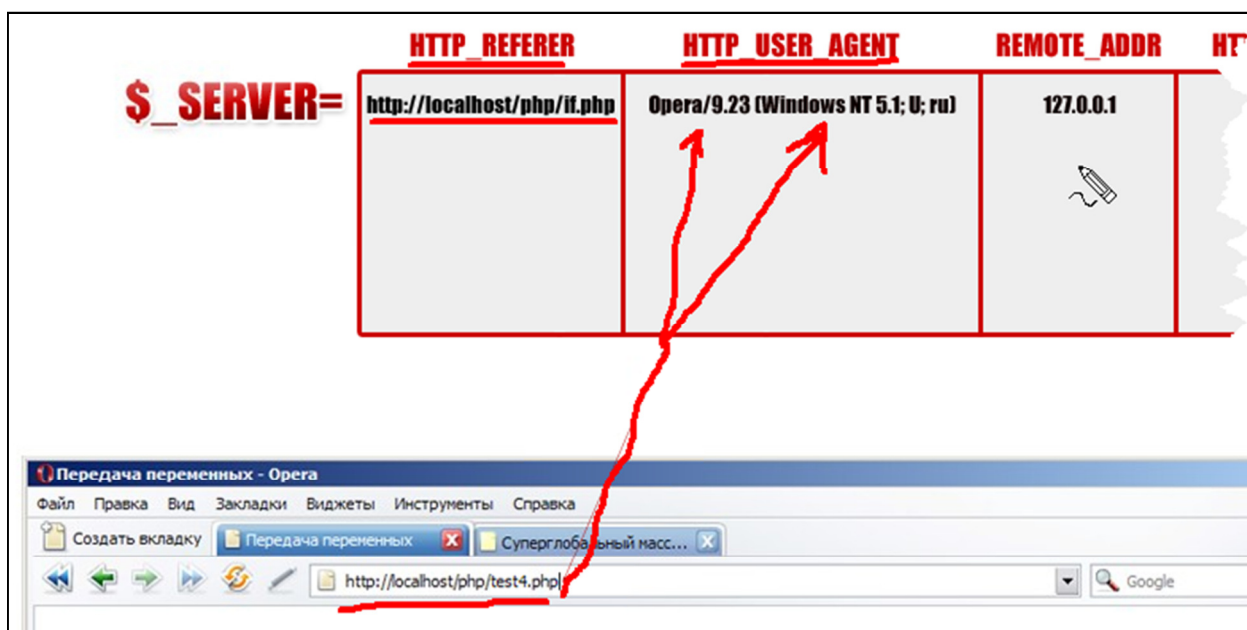
III. BOB. PHP DA MYSQL SERVER BILAN ISHLASH

III. 1-§. Global massivlar

Super global massiv. `$_SERVER`

Super global massiv web saytga murojaat qilayotgan kompyuter xaqidagi ma'lumotlarni (Operatsion sistema, brauzer, IP adres...) qabul qiladi [16].

Bu jarayonni yangi test4.php faylda ko'rib chiqamiz.

Rasm 13. `$_SERVER` buyrug'i sxemasi

```
<?php
```

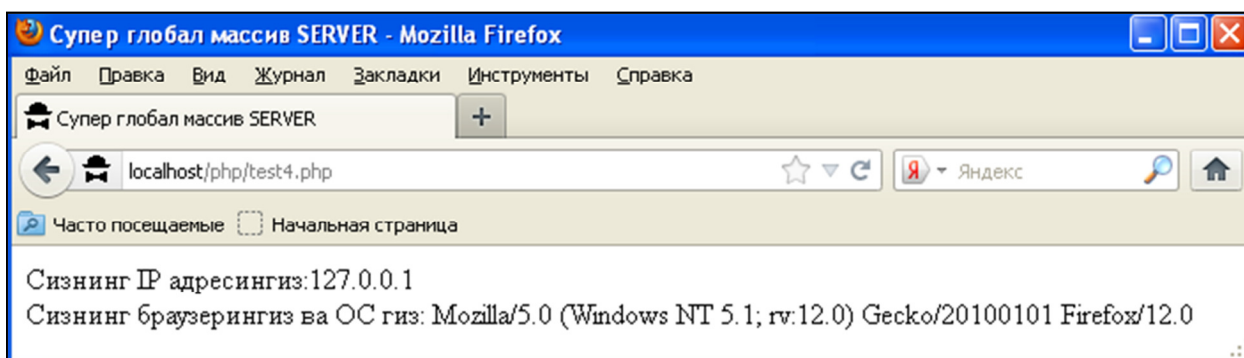
```
echo "Sizning IP adresingiz:" . $_SERVER['REMOTE_ADDR'];
```

```
echo "<br>Sizning brauzeringiz va OS giz:
```

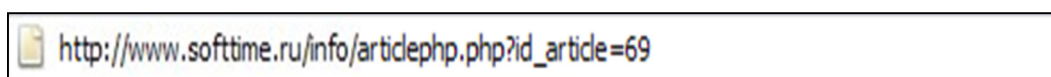
```
" . $_SERVER['HTTP_USER_AGENT'];
```

```
?>
```

Dastur natijasi.

.\$_SERVER global massiv haqidagi qo‘shimcha ma’lumotlarni quyidagi saytdan olishingiz mumkin.

Endi ishni davom ettirib saytga murojaat qiluvchini http adresini aniqlashni ko‘rib chiqamiz. Buning uchun biror php faylni ochamiz masalan, if.php faylni ochamiz va quyidagi yozuvni kiritamiz.

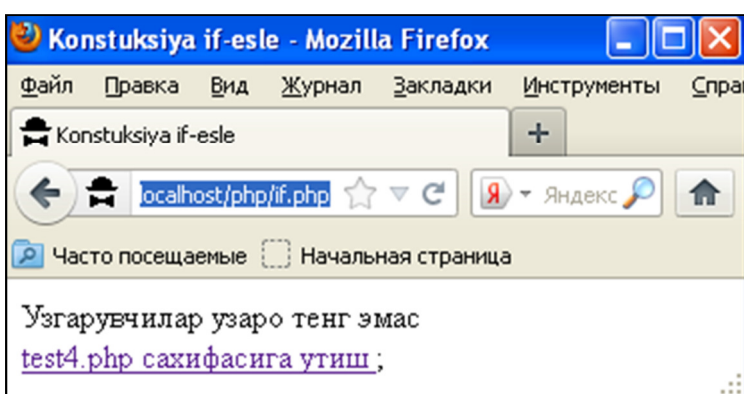
 test4.php saxifasiga utish ;

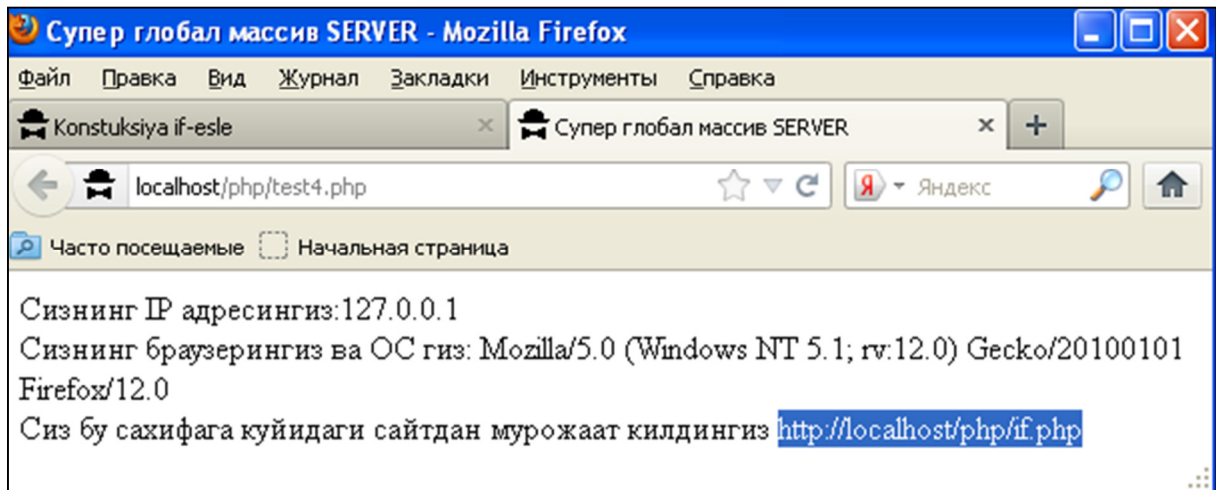
</body>

test4.php faylni ochamiz va quyidagi yozuvni kiritamiz.

echo "
Siz bu saxifaga kuyidagi saytdan murojaat

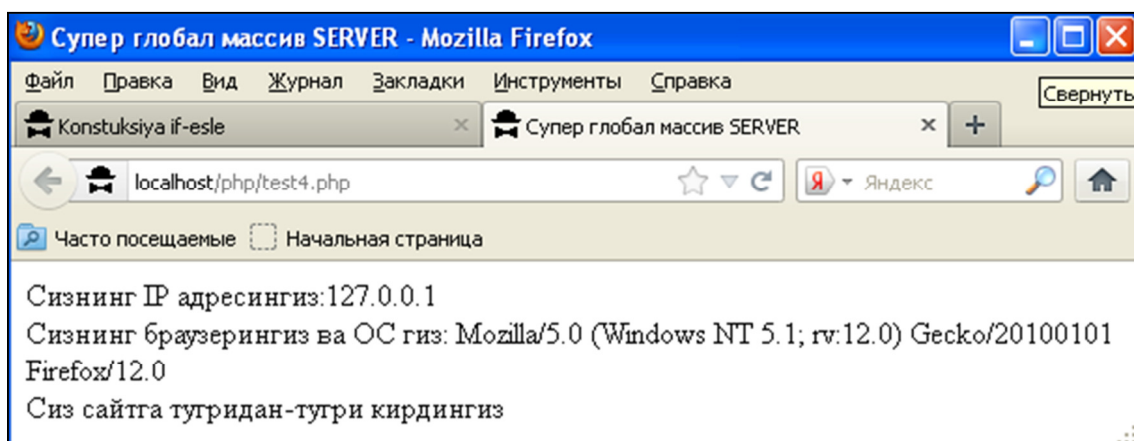
kildingiz"\$_SERVER['HTTP_REFERER'];

Endi test4.php faylga to'g'ridan – to'g'ri baruzer oynasidan ishga tushurilsa xam yuqoridagi xabar paydo bo'ladi. Uni bartaraf etish uchun test4.php faylga o'zgartirish kiritamiz.

```
<?php
echo "Sizning IP adresingiz:".$_SERVER['REMOTE_ADDR'];
echo "<br>Sizning brauzeringiz va OS giz:
".$_SERVER['HTTP_USER_AGENT'];
if (isset($_SERVER['HTTP_REFERER']))
{
echo "<br>Siz bu saxifaga ushbu adresdan kirdingiz:
".$_SERVER['HTTP_REFERER'];
}
else
{
echo "<br>Siz saytga tugridan-tugri kirdingiz ";
}
?>
```


Endi shunday xolat bo‘ladiki:

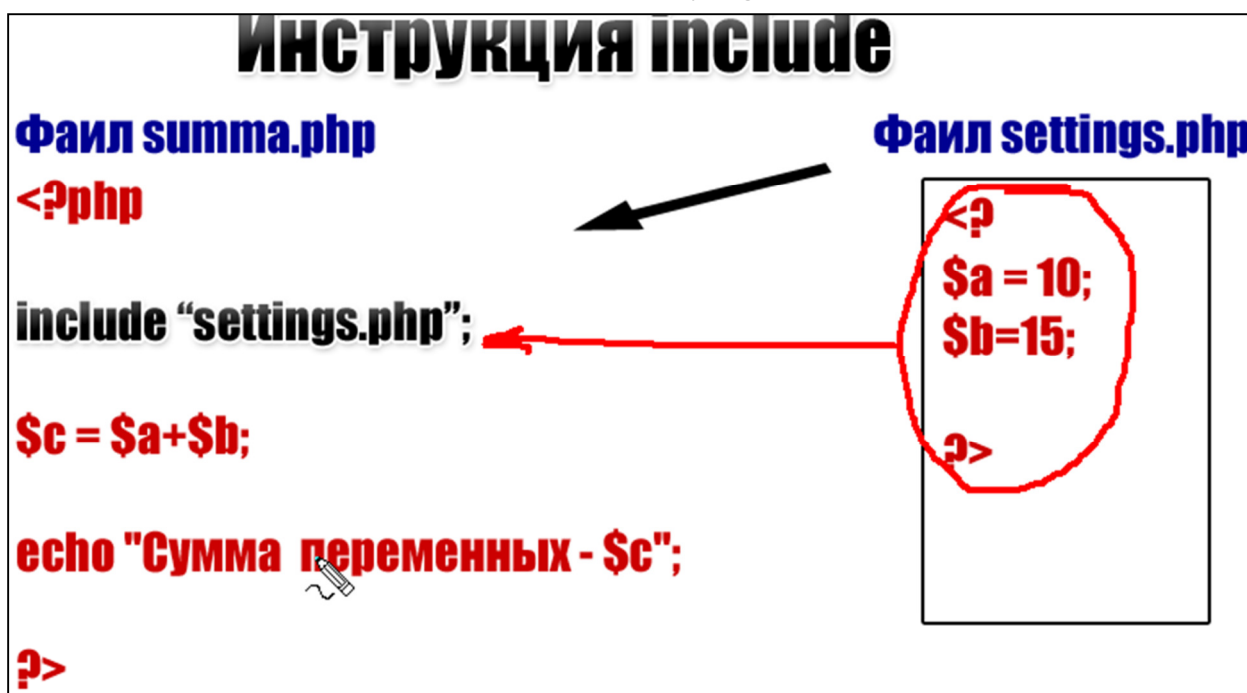
if.php faylidan test4.php fayliga murojaat qilinganda if saytining http adresi xaqidagi xabar;

test4.php brauzer oynasidan turib murojaat qilinganda “Siz tugridan-tugri kirdingiz” xabari aks etadi.

Instruksiya include

Bu instruksiya boshqa fayldagi axborotlarni (o‘zgaruvchilarni) o‘zlashtirib oladi va ishni davom ettiradi. Buni quyidagi sxema yordamida namoyish etamiz.

Rasm 14. Include buyrug‘i sxemasi

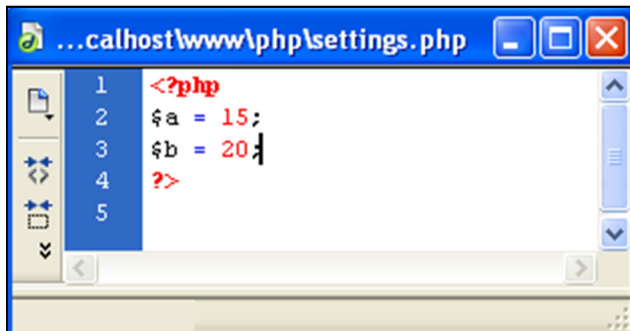

Amaliy misol yordamida tushunishga xarakat qilamiz. Buning uchun yangi php fayl yaratamiz. include.php nomli yangi fayl ochamiz. settings.php nomli yana bir fayl ochamiz. include.php fayliga quyidagi yozuvlarni kiritamiz.

```
...localhost/www/php/include.php (XHTML)*
```

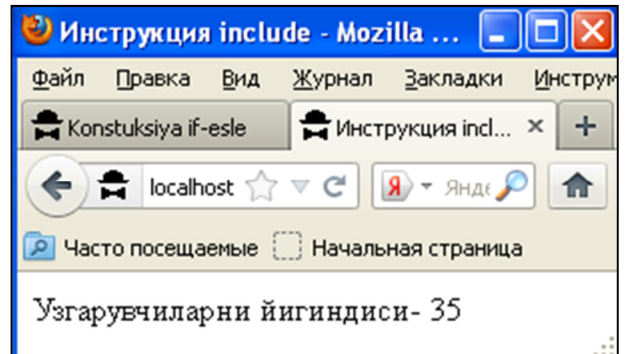
```
4 <meta http-equiv="Content-Type" content=  
5 "text/html; charset=windows-1251" />  
6 <title>Инструкция include</title>  
7 </head>  
8 <body>  
9 <?php  
10 include "settings.php";  
11 $c= $a + $b;  
12 echo "Узгарувчиларни йигиндиси- $c ";  
13 ?>
```

```
<?php
include "settings.php";
$c= $a + $b;
echo "Uzgaruvchilarni yigindisi- $c ";
?
```


The screenshot shows a text editor window titled "...calhost\www\php\settings.php". The code is as follows:

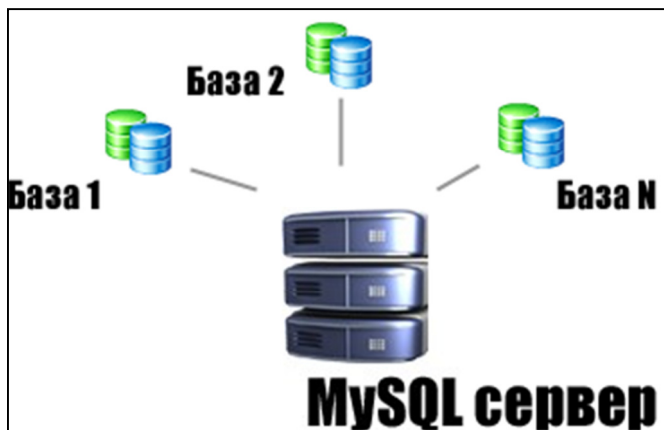
```
1 <?php
2 $a = 15;
3 $b = 20;
4 ?>
```


include.php sahifa ishga tushirilganda o'zgaruvchilar a va b larning qiymatini include instruksiyasi yordamida settings.php faylidan o'zlashtirib olmoqda va natijani ekranga chiqarmoqda.

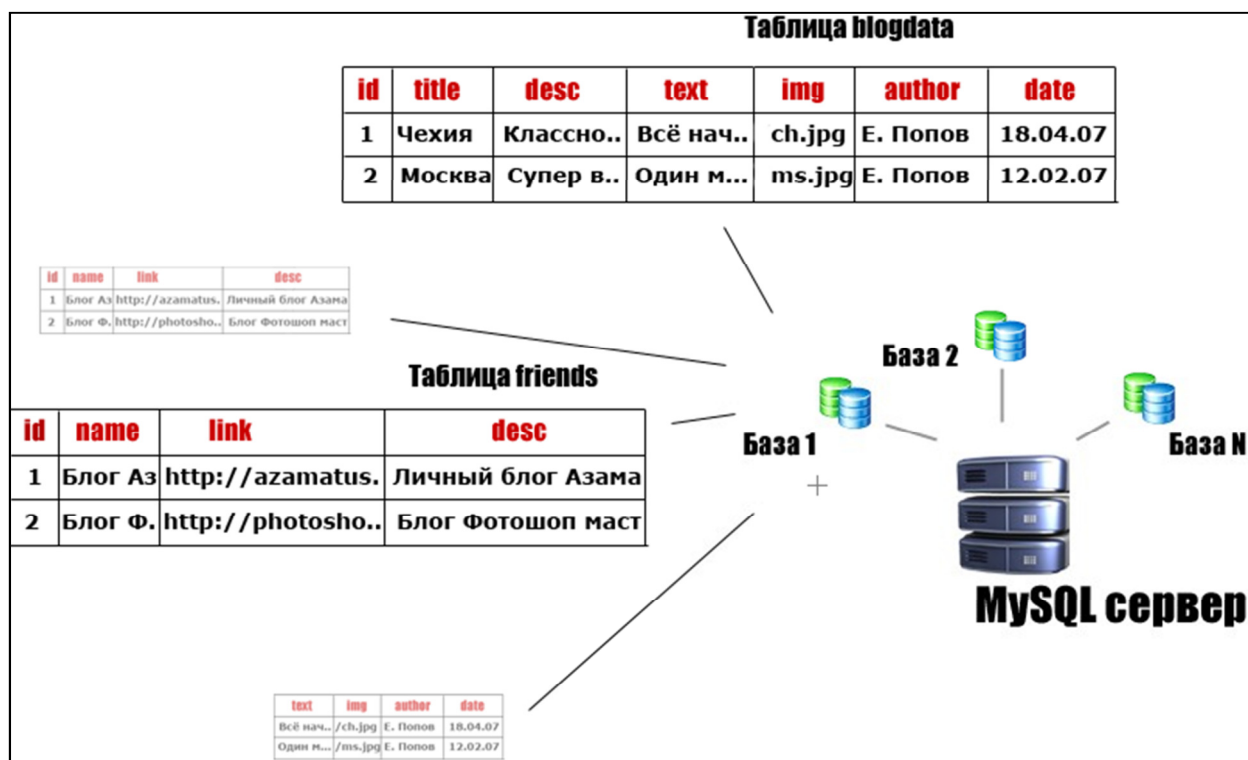
III. 2-§. PHP da ma'lumotlar bazasi

Web saytingizni joylashtirish uchun xosting(host) sotib olganingizda, ushbu xosting php va ma'lumotlar bazasini o'z ichiga qamrab oladi. YA'ni xostingda MySQL server va ma'lumotlar bazalaridan iborat [24].

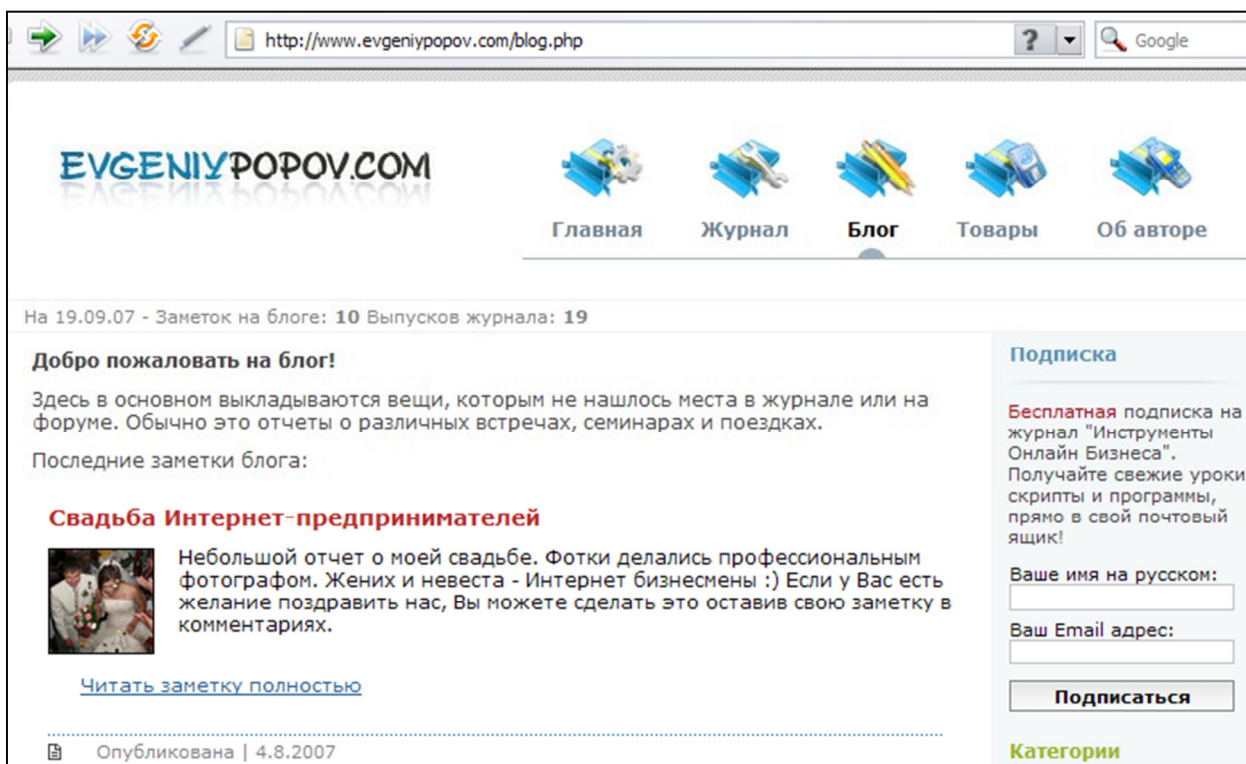
Rasm 15. Ma'lumotlar bazasi sxemasi

Baza dannix bu jadvallar to'plami deb tushunish mumkin. Har bir baza dannixda bir yoki bir nechta jadvallardan tashkil topgan bo'lishi mumkin.

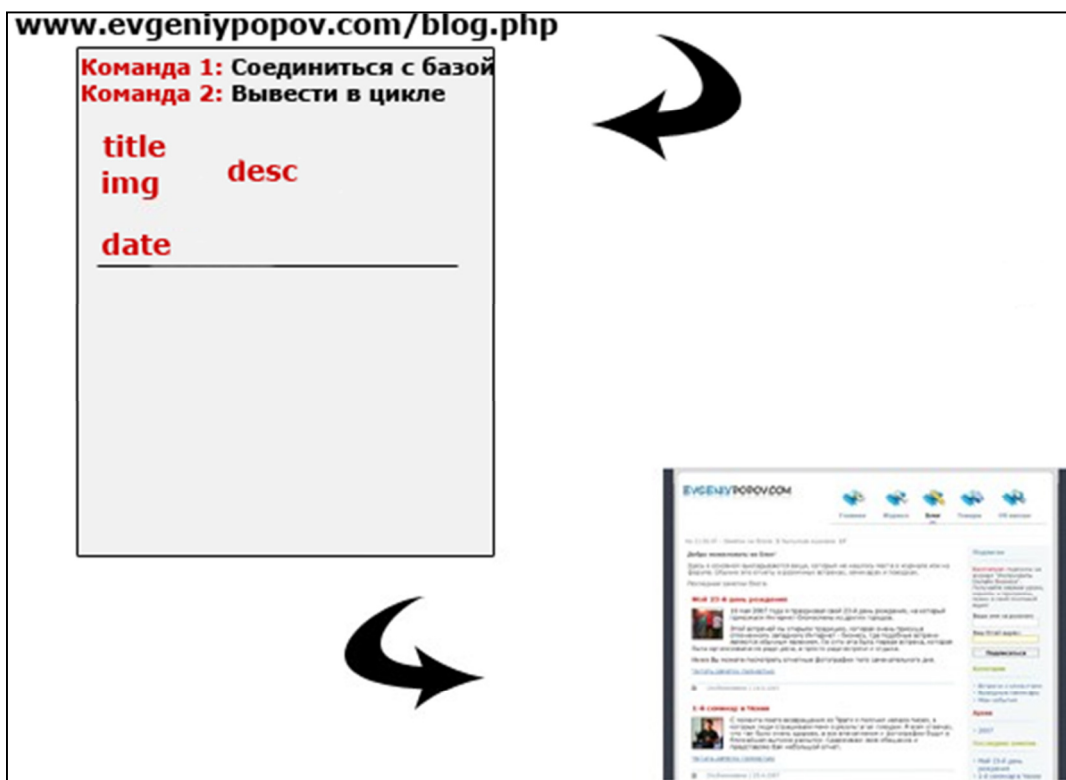
Rasm 16. Ma'lumotlar bazasida jadvallar sxemasi

Bir sayt misolida bu jarayonni tushunishga harakat qilamiz.

Rasm 17. Web sayt namunasi [EvgeniyPopov.com]

Biz shu saxifaga murojaat qilganimizda nima yuz beradi?

Rasm 18. Saytlarda ma'lumotlar bazasiga murojaat.

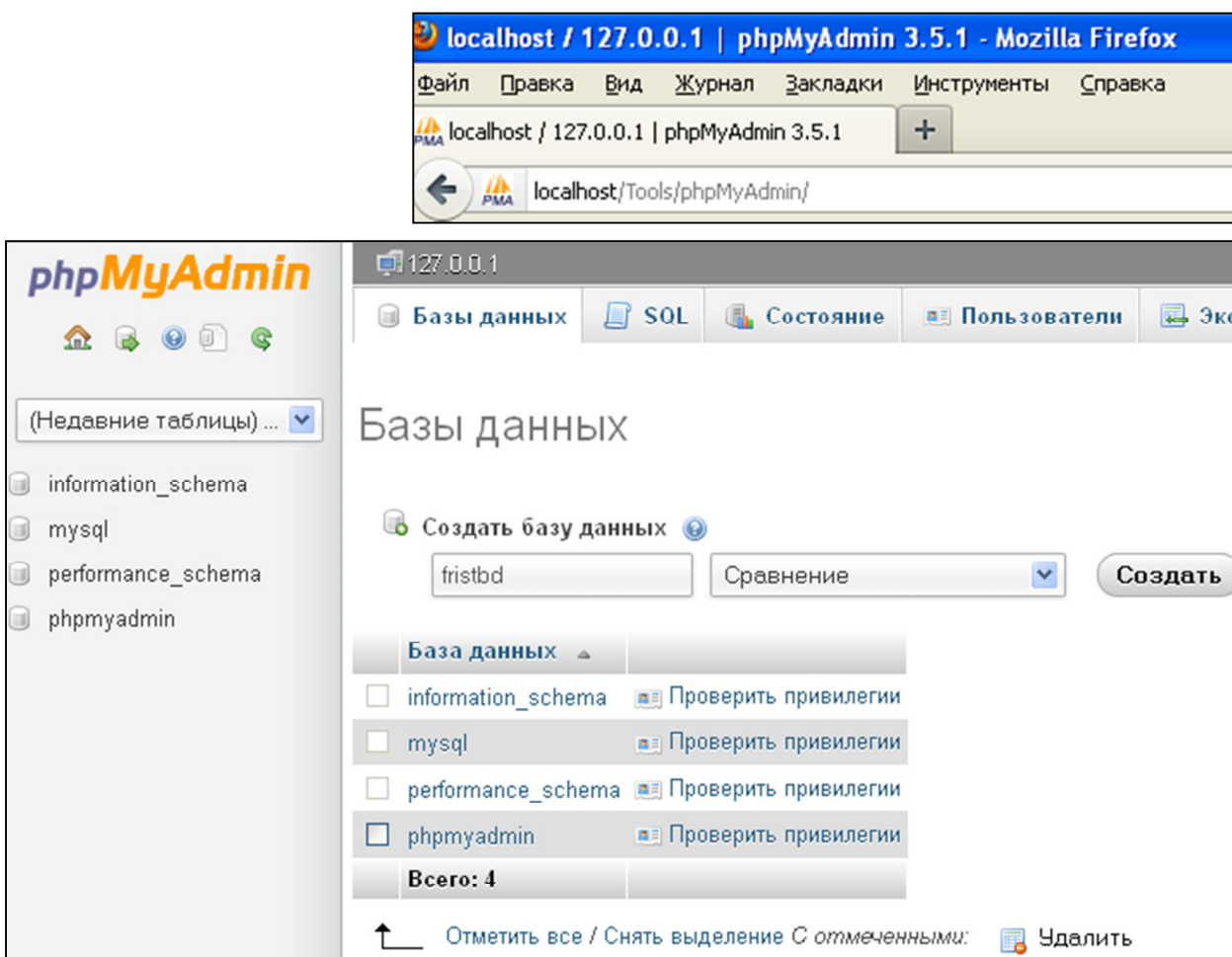
Komanda 1: baza bilan boglanadi, Komanda 2: esa sikl tartibida ishlashni boshlaydi. Bazadan esa title, img, desc, date qiymatlarni brauzer oynasiga foydalanuvchiga

qulay tarzda namoyish etadi. Ushbu blokda ma'lumotlar bazaning quyidagi blogdate jadvalidan olib beriladi.

id	title	desc	text	img	author	date
1	Чехия	Классно..	Всё нач..	ch.jpg	Е. Попов	18.04.07
2	Москва	Супер в..	Один м...	ms.jpg	Е. Попов	12.02.07

Endi amaliy mashqda sayt uchun baza yaratish, unda jadvallar xosil qilish, saytdagi ma'lumotlarni qanday almashtirish, lokal kompyuterda sayt tayyorlanib bo'lingandan so'ng xosting (host) sotib olish ishlarini ko'rib chiqamiz.

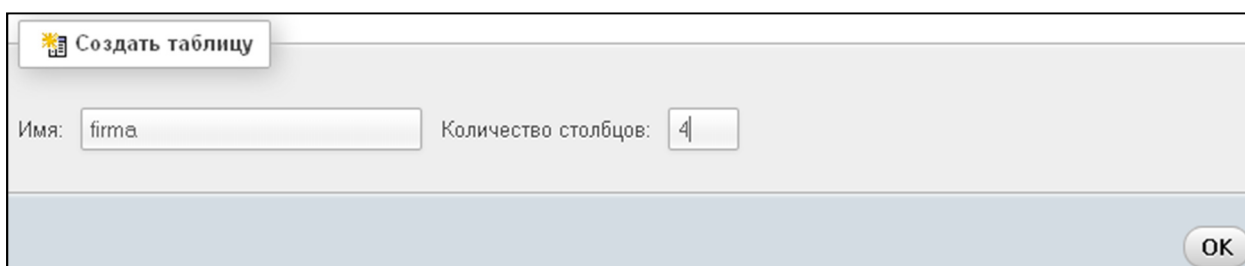
Server bazasiga kirishni quyida ko'rib chiqamiz. Buning uchun WebServer dasturini ishga tushiramiz va brauzer oynasining adres maydonidan bazani ochamiz.

Рasm 19. Ма'lumotlar bazasi oynasi (interfeysi)

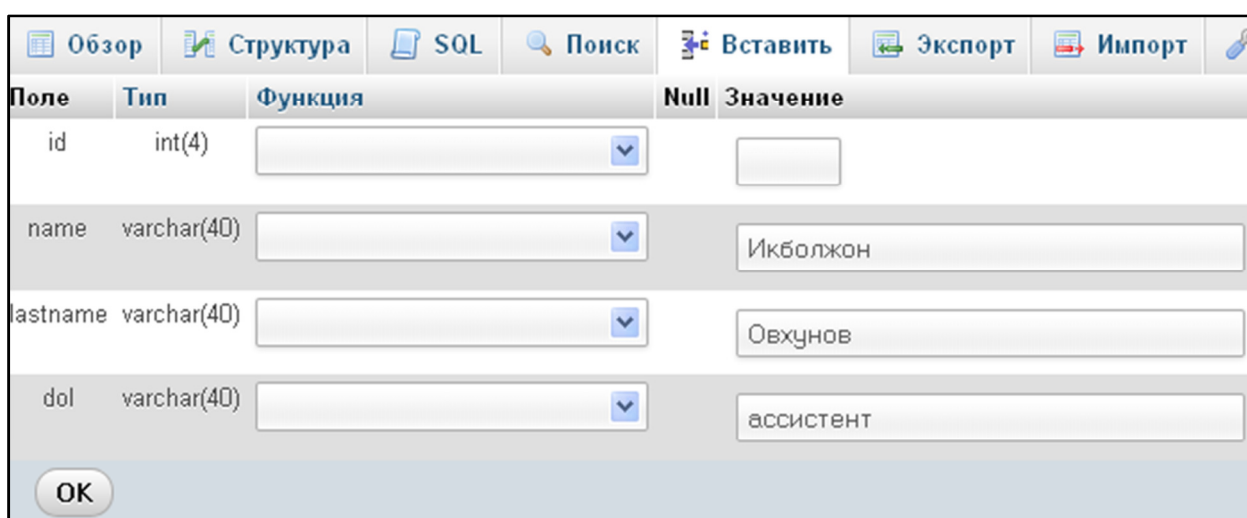
Baza uchun nom kiritamiz (fristbd) va Создать knopkasini bosamiz.

Endi esa baza uchun tablitsa yaratamiz. Sozdat tablitsa bo'limiga o'tamiz va jadval nomi, ustunlar sonini ko'rsatib OK knopkasini bosamiz.

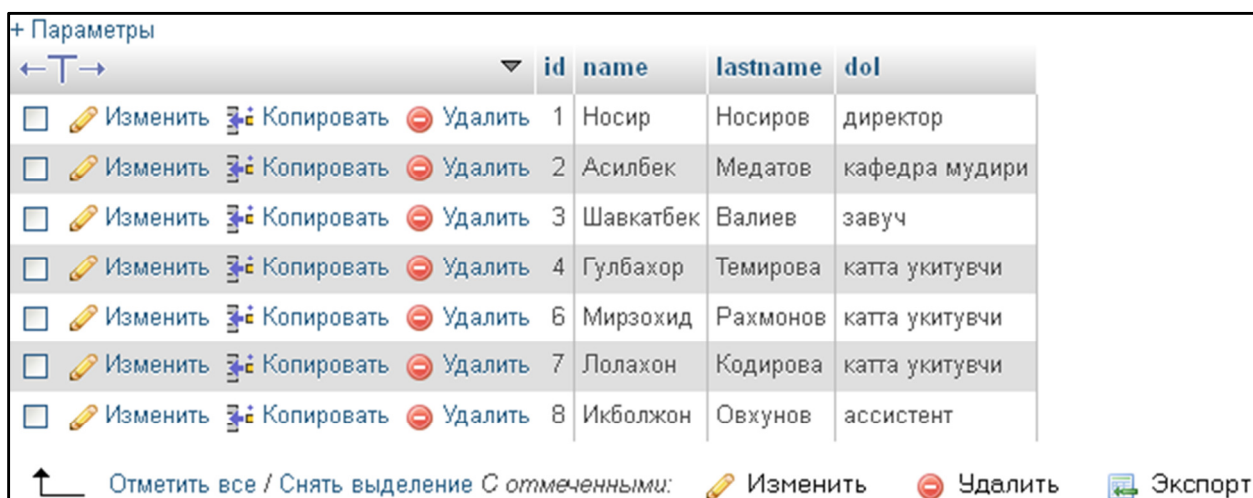
Xosil bo'lgan jadvalni quyidagicha to'ldiramiz.

 Вставить knopkasini bosamiz va maydonlarni to'ldiramiz.

Rasm 20. Jadval maydonlariga nom berish.

Jadval to'ldirilgandan so'ng Обзор knopkasini bosamiz va jadvalni to'la ko'ramiz.

	id	name	lastname	dol
☐ 	1	Носир	Носиров	директор
☐ 	2	Асилбек	Медатов	кафедра мудир
☐ 	3	Шавкатбек	Валиев	завуч
☐ 	4	Гулбахор	Темирова	катта укитувчи
☐ 	6	Мирзохид	Рахмонов	катта укитувчи
☐ 	7	Лолахон	Кодирова	катта укитувчи
☐ 	8	Икболжон	Овхунов	ассистент

Bu yerda;

 Изменить yozuvni o'zgartirish

 yozuvdan nusxa olish

 tanlangan yozuvni o'chirish

Endi BD bilan bog'lanishni o'rganamiz.

Agar biror bir BD bilan bog'lanish uchun oldin MySQL bilan bog'lanish kerak.

1. MySQL bog'lanamiz va identifikatorni olamiz-**mysql connect**("server", "foydalanuvchi", "parol");
2. Ishlamochi bo'lgan BDni tanlaymiz **mysql_select_db** ("baza nomi", identifikator)

1. Соединяемся с MySQL сервером и получаем идентификатор - **mysql_connect** ("сервер", "пользователь", "пароль")
2. Выбираем базу, с которой будем работать **mysql_select_db** ("имя базы", идентификатор)

Demak BD ni ishlatish uchun yuqoridagi ikki bosqichli ishni amalga oshiramiz.

"Foydalanuvchi" (Ползователь) yaratib olamiz. Buning uchun **phpmyadmin** ga kiramiz.

 Knopkasini bosamiz.

К началу

 Knopkasini bosamiz.

Knopkasini bosamiz.

Обзор учетных записей

	Пользователь	Хост	Пароль	Глобальные привилегии	GRANT	Действие
☐	Любой	%	--	USAGE	Нет	 Редактирование привилегий Экспорт
☐	Любой	localhost	Нет	USAGE	Нет	 Редактирование привилегий Экспорт
☐	root	127.0.0.1	Нет	ALL PRIVILEGES	Да	 Редактирование привилегий Экспорт
☐	root	:::1	Нет	ALL PRIVILEGES	Да	 Редактирование привилегий Экспорт
☐	root	localhost	Нет	ALL PRIVILEGES	Да	 Редактирование привилегий Экспорт

 Отметить все / Снять выделение

 Добавить пользователя

Rasm 21. Учетный запис оунаси

Добавит ползователя knopkasini bosamiz.

Quyidagicha anketani to'ldiramiz.

Добавить пользователя

Информация учетной записи

Имя пользователя:

Хост:

Пароль:

Подтверждение:

Создать пароль:

Rasm 22. Yangi foydalanuvchi qo'shish

Глобальные привилегии (Отметить все / Снять выделение)

Примечание: типы привилегий MySQL отображаются по-английски

Данные	Структура	Администрирование
☒ SELECT	☒ CREATE	☒ GRANT
☒ INSERT	☒ ALTER	☒ SUPER
☒ UPDATE	☒ INDEX	☒ PROCESS
☒ DELETE	☒ DROP	☒ RELOAD
☒ FILE	☒ CREATE TEMPORARY TABLES	☒ SHUTDOWN
	☒ SHOW VIEW	☒ SHOW DATABASES
	☒ CREATE ROUTINE	☒ LOCK TABLES
	☒ ALTER ROUTINE	☒ REFERENCES
	☒ EXECUTE	☒ REPLICATION CLIENT
	☒ CREATE VIEW	☒ REPLICATION SLAVE
	☒ EVENT	☒ CREATE USER
	☒ TRIGGER	

Добавить пользователя knopkasini bosamiz.

So'ngra yozuvlar ro'yxatida yangi foydalanuvchini ko'ramiz.

Обзор учетных записей

☐	Пользователь	Хост	Пароль	Глобальные привилегии	GRANT	Действие
☐	mrs	localhost	Да	ALL PRIVILEGES	Да	Редактирование привилегий Экспорт
☐	root	127.0.0.1	Нет	ALL PRIVILEGES	Да	Редактирование привилегий Экспорт
☐	root	:::1	Нет	ALL PRIVILEGES	Да	Редактирование привилегий Экспорт
☐	root	localhost	Нет	ALL PRIVILEGES	Да	Редактирование привилегий Экспорт
☐	Любой	%	--	USAGE	Нет	Редактирование привилегий Экспорт
☐	Любой	localhost	Нет	USAGE	Нет	Редактирование привилегий Экспорт

Отметить все / Снять выделение

Endi Macromedia Dreamweaver dasturida yangi php fayl yaratamiz va mysql.php nom beramiz.

<body>

<?php

\$db=mysql_connect("localhost","mrs","12345");

mysql_select_db("fristbd", \$db);

?>

</body>

YOzuvlarni kiritamiz. Undan so'ng BD ustida ish olib borish mumkin bo'ladi.

Bu yerda;

localhost-server nomi,

mrs-foydalanuvchining nomi,

12345- parol.

fristbd –BD nomi,

\$db-identifikator.

Oldingi mashg'ulotda BD bilan boglanishni o'rgandik, endi u bilan hamkorlikda ishlashni o'rganamiz. Umuman BD bilan nima ishlar qilish mumkin. Buni quyidagi sxemada ko'rish mumkin.

BD ishlash asoslari

SELECT	Tanlash (Выборка)
---------------	-------------------

INSERT	Qo'yish (Vstavka)
UPDATE	O'zgartirish (Izmeneniye)
DELETE	O'chirish (Udaleniyе)

Misol sifatida **select** buyrug'ini ishlatamiz. BD dan barcha ishchilarning ro'yxati ekranda aks etsin. Buning uchun `mysql.php` faylini ochamiz va unga kodni yozib chiqamiz. Bazaga zapros berish uchun **mysql_query** buyrug'idan foydalanamiz. Bu buyruqni yodlab qoling.

```
$result = mysql_query("SELECT * FROM firma",$db);
```

Bu yerda;

- **mysql_query** bazaga murojaat,
- * jadvalning barcha yozuvlarini olishni bildiradi,
- **FROM** (jadval nomi) kayerdan ekanligini bildiradi,
- **firma** bazadagi jadval nomi,
- **\$db** identifikatori bildiradi,
- **\$result** natijani (jadvalni) qabul qilib olayotgan o'zgaruvchi.

Bazadan olingan natija jadvaldan iborat bo'lgani uchun undagi yozuvlarni to'g'ridan-to'g'ri ishlatib bo'lmaydi. Buning uchun maxsus usul ishlab chiqilgan. Bu yordamida xosil bo'lgan matritsadan kerakli yozuvlarni olib chiqish mumkin. Bu ish **mysql_fetch_array** funksiya yordamida bo'ladi.

```
$myrow = mysql_fetch_array($result);
```

ОСНОВЫ РАБОТЫ С БД

```
$result = mysql_query ("SELECT * FROM firma");
```

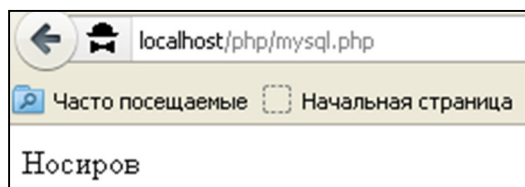
id	name	lastname	dol
1	Алексей	Алексеев	Директор
2	Иван	Иванов	Заместитель
3	Александр	Александров	Программист

```
$myrow = mysql_fetch_array ($result);
```

id	name	lastname	dol
1	АЛЕКСЕЙ	АЛЕКСЕЕВ	ДИРЕКТОР

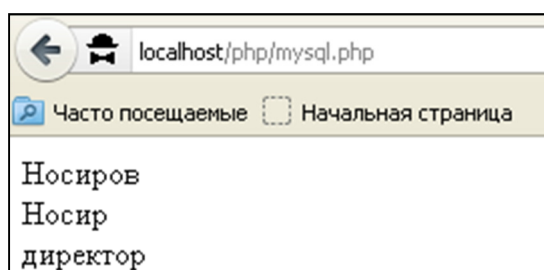
Bu funksiya \$result matritsali natijani birinchi yozuvini \$myrow o'zgaruvchili massivga o'tkazib beradi. Endi ushbu massivdan kerakli yozuvni olib chiqamiz.

```
$myrow = mysql_fetch_array($result);  
echo $myrow["lastname"];
```


Dastur natijasi,

```
$myrow = mysql_fetch_array($result);  
echo $myrow["lastname"];  
echo "<br>";  
echo $myrow["name"];  
echo "<br>";  
echo $myrow["dol"];  
echo "<br>";
```

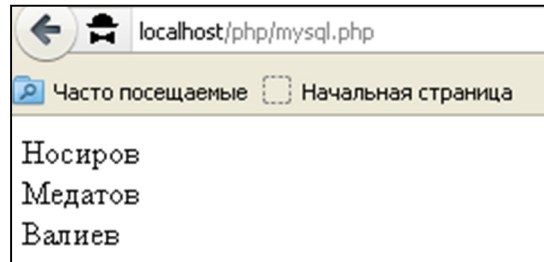

E'tibor berilsa jadvaldagi birinchi satrdagi yozuvlar ekranga chiqarilmoqda. Har safar mysql_fetch_array funsiyasiga murojaat qilinganda schyotchik bir marta o'zgaradi va keyingi satrdagi yozuvni beradi. Misol yordamida ko'rib chiqamiz.

```
$myrow = mysql_fetch_array($result);  
echo $myrow["lastname"];  
echo "<br>";
```

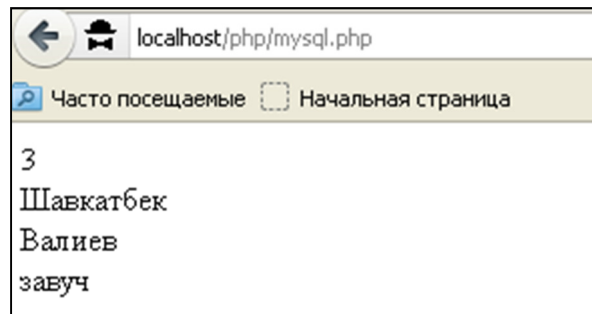
```
$myrow = mysql_fetch_array($result);  
echo $myrow["lastname"];  
echo "<br>";
```

```
$myrow = mysql_fetch_array($result);  
echo $myrow["lastname"];  
echo "<br>";
```


Endi jadvaldagi biror aniq satridagi yozuvlarni olish uchun nima qilishligini ko‘rib chiqamiz.

```
$result = mysql_query("SELECT * FROM firma WHERE id='3'", $db);  
$myrow = mysql_fetch_array($result);  
echo $myrow["id"];  
echo "<br>";  
echo $myrow["name"];  
echo "<br>";  
echo $myrow["lastname"];  
echo "<br>";  
echo $myrow["dol"];  
echo "<br>";
```


Ushbu darsimizda jadvaldagi barcha ma'lumotlarni sikl yordamida ekranda ifodalashni ko'rib chiqamiz.

```
$db = mysql_connect("localhost","mrs","12345");
mysql_select_db("fristbd", $db);
$result = mysql_query("SELECT * FROM firma",$db);
$myrow = mysql_fetch_array($result);
do
{
echo "Ishchi N - ". $myrow['id']."<br>";
echo $myrow['name']."<br>";
echo $myrow['lastname']."<br>";
echo $myrow['dol']."<br>";
}
while ($myrow = mysql_fetch_array($result));
```

```
FF FF FF FF N - 1
Носир
Носиров
директор
FF FF FF FF N - 2
Асилбек
Медатов
кафедра мудири
FF FF FF FF N - 3
Шавкатбек
Валиев
завуч
FF FF FF FF N - 4
Гулбахор
Темирова
```

Oldingi mashg'ulotdagi ishni boshqa usul bilan amalga oshiramiz. Bu usulda **printf** funksiyasidan foydalanamiz. Bu funksiyaning argumentlari ikki qismdan iborat.

printf(" 1-qism", 2-qism).

Birinchi qismda %s markerlar ro'yxati, ikkinchi qismda har bir markerga mos ravishda o'zgaruvchilar nomlari joylashadi. Misol.

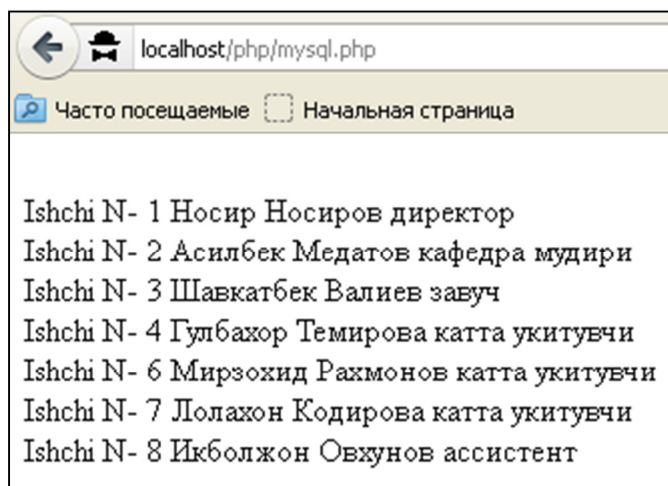
```
$db = mysql_connect("localhost","mrs","12345");
mysql_select_db("fristbd", $db);

$result = mysql_query("SELECT * FROM firma",$db);
$myrow = mysql_fetch_array($result);
cls;
do
{
echo "<br>";
```

```

printf("Ishchi N- %s %s %s %s", $myrow['id'],$myrow['name'],
myrow['lastname'],$myrow['dol'] );
}
while ($myrow = mysql_fetch_array($result));

```


SELECT

Tanlash

WHERE (AND, OR)

ORDER BY

DESC LIMIT

INSERT

Qo‘shish

UPDATE

O‘zgartirish

DELETE

O‘chirish

WHERE shart

ORDER BY alfavit tartibida saralash

DESC teskari alfavit tartibida saralash

LIMIT yozuvlarni cheklash

Jadvalga birdan ortiq shartlarni ishlatishni ko‘rib chiqamiz.

```
$db = mysql_connect("localhost","mrs","12345");
```

```
mysql_select_db("fristbd", $db);
```

```
$result = mysql_query("SELECT * FROM firma WHERE id='3' OR
name='Zokirjon'", $db);
```

```
$myrow = mysql_fetch_array($result);
```

```

cls;
do
{
echo "<br>";
printf("Ishchi N- %s %s %s %s", $myrow['id'], $myrow['name'],
$myrow['lastname'], $myrow['dol'] );
}
while ($myrow = mysql_fetch_array($result));

```

id 3 ga yoki nomi **Zokirjon** bo'lgan ishchilarning ma'lumotlari ekranga chiqariladi.

Endi maydonlarni tartiblash (sortirovka) ishlarini ko'rib chiqamiz. Buning uchun

Ishchi N- 2 Асилбек Медатов кафедра мудир
Ishchi N- 4 Гулбахор Темирова катта уқитувчи
Ishchi N- 9 Зоқиржон Мамажонов техник
Ishchi N- 8 Илхомжон Валиев ассистент
Ishchi N- 7 Лолахон Кодирова катта уқитувчи
Ishchi N- 6 Мирзохид Рахмонов катта уқитувчи
Ishchi N- 1 Носир Носиров директор
Ishchi N- 3 Шавкатбек Валиев завуч

ORDER BY funksiya yordamida bajaramiz. Oldiniga ishchilarning ismlari bo'yicha tartiblashni ko'ramiz.

```
$result = mysql_query("SELECT * FROM firma ORDER BY name", $db);
```

Keyingisida lovozimiga ko'ra tartiblaymiz.

```
$result = mysql_query("SELECT * FROM firma ORDER BY dol", $db);
```

Ishchi N- 8 Илхомжон Валиев ассистент
Ishchi N- 1 Носир Носиров директор
Ishchi N- 3 Шавкатбек Валиев завуч
Ishchi N- 4 Гулбахор Темирова катта уқитувчи
Ishchi N- 6 Мирзохид Рахмонов катта уқитувчи
Ishchi N- 7 Лолахон Кодирова катта уқитувчи
Ishchi N- 2 Асилбек Медатов кафедра мудир
Ishchi N- 9 Зоқиржон Мамажонов техник

Alfavit tartibini teskarisiga ishlatish uchun **DESC** funksiyasidan foydalanamiz.

```
$result = mysql_query("SELECT * FROM firma ORDER BY name DESC", $db);
```

Ishchi N- 3 Шавкатбек Валиев завуч
Ishchi N- 1 Носир Носиров директор
Ishchi N- 6 Мирзохид Рахмонов катта укитувчи
Ishchi N- 7 Лолахон Кодирова катта укитувчи
Ishchi N- 8 Илхомжон Валиев ассистент
Ishchi N- 9 Зокиржон Мамажонов техник
Ishchi N- 4 Гулбахор Темирова катта укитувчи
Ishchi N- 2 Асилбек Медатов кафедра мудири

Bazadagi yozuvlarni chiqishini chegaralash uchun LIMIT funksiyasidan foydalaniladi. Masalan bizga jadvaldagi fakat 4 ta ishchining ma'lumoti chiqishi zarur.

```
$result = mysql_query("SELECT * FROM firma ORDER BY name LIMIT 4", $db);
```

SELECT (tanlash) buyrugini tugatdik, endi INSERT buyrug'i bilan tanishib chiqamiz.

Ishchi N- 2 Асилбек Медатов кафедра мудири
Ishchi N- 4 Гулбахор Темирова катта укитувчи
Ishchi N- 9 Зокиржон Мамажонов техник
Ishchi N- 8 Илхомжон Валиев ассистент

INSERT buyrug'i

INSERT-Qo'shish

INSERT INTO JADVAL (POLYA1, POLYA2) VALUES ('IFODA1', 'IFODA2')

MB ga yangi yozuvni qo'shish. Buning uchun INSERT funksiyasidan foydalanamiz.

Oldingi mysql.php faylini ochamiz va uning nomini mysql_insert.php nom bilan qayta nomlaymiz. So'ngra quyidagi yozuvlarni kiritamiz.

```
$result=mysql_query("INSERT INTO firma (name,lastname,dol) VALUES('SHokirjon', 'Nabiyev', 'shofyor')");
```

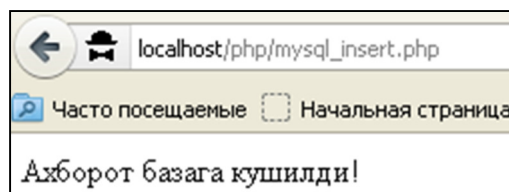
```
if ($result== 'true')
```

```
{
```

```
echo "Axborot bazaga kushildi!";
```

```
}
```

```
else
```



```
{  
echo "Axborot bazaga kushilmadi!";  
}
```

Bu yerda;

INSERT INTO funksiya nomi,

firma-jadval nomi,

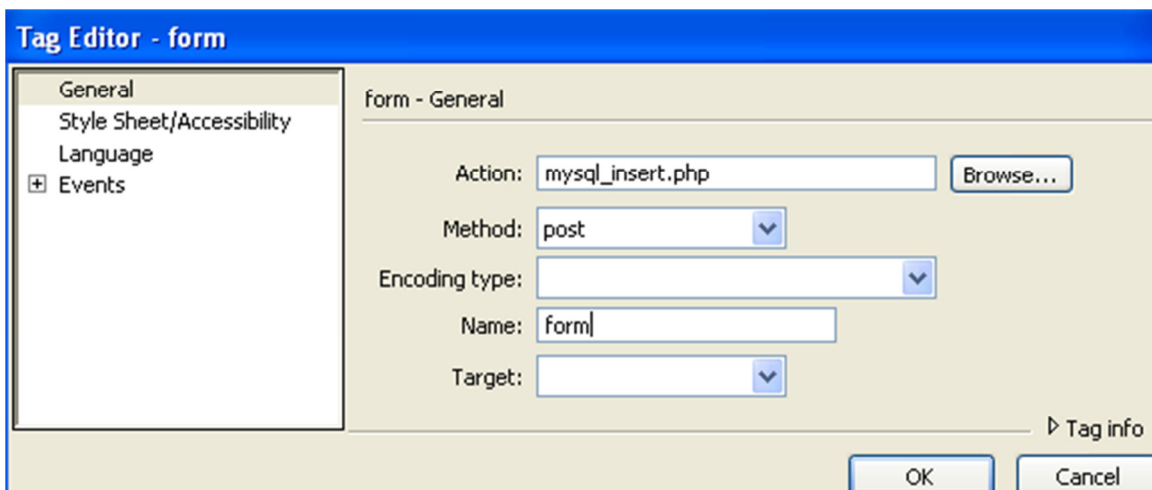
name,lastname,dol – maydon nomlari,

'SHokirjon', 'Nabiyev', 'shofyor'- maydonlarga mos ravishda uning qiymatlari.

If funsiyasini ishlatamiz MBga yangi yozuvni qo'shilganini tekshirish uchun.

III. 3-§. Formalar bilan ishlash

Odatda MB ga ma'lumotlar formalar yordamida kiritiladi. php formatida yangi fayl yaratamiz va mysql_form.php deb nomlaymiz. Forms instrumentlar panelidan form knopkasi bosamiz va yangi forma yaratamiz.

Action maydoniga obrobotka qiliuvchi fayl nomi ko'rsatiladi;

Method maydoniga usul tanlanadi (post);

Name maydoniga forma uchun nom kiritamiz. Va **OK** knopkasini bosamiz.

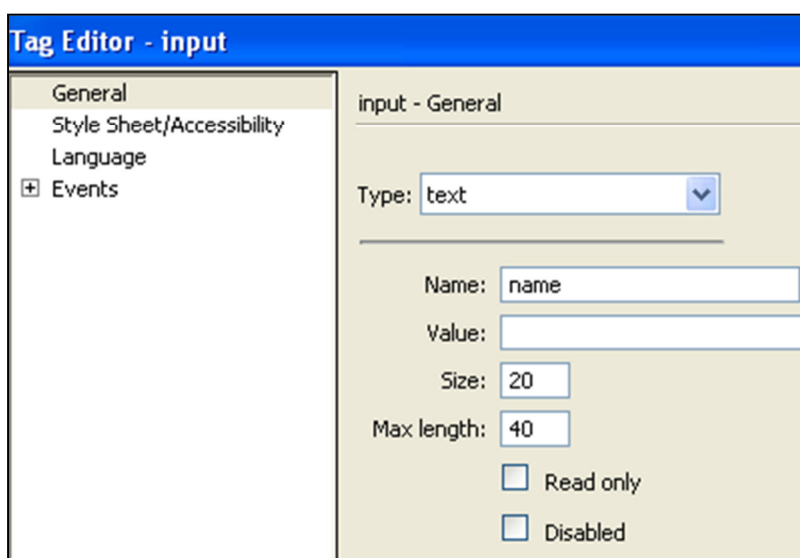
Bizning birinchi maydon nomi ism bo'ladi va u matnli maydon bo'ladi, shuning uchun Text Field knopkasini bosamiz va uni to'ldiramiz.

Type maydoniga tipini kiritamiz;

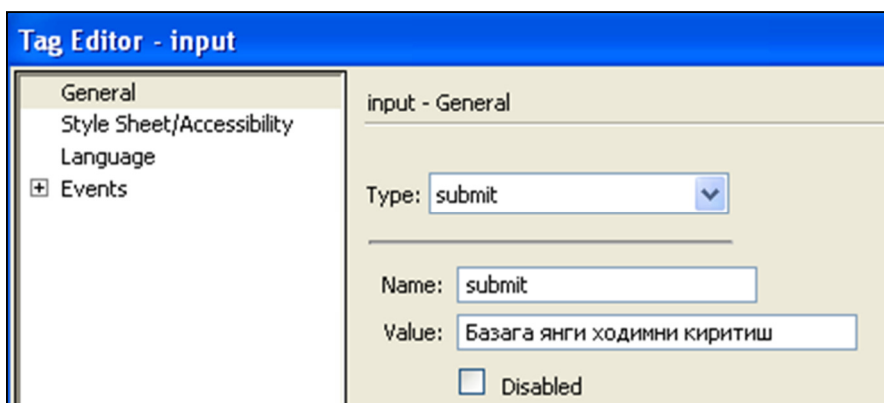
Name maydoniga maydon nomini kiritamiz;

Size maydoniga o'lchamini kiritamiz;

Max length maydoniga xarflar sonini maksimum qiymatini kiritamiz.

Xuddi shu usulda davom ettirib lastname, dol maydonlari uchun ham forma yaratib olamiz. Keyingi ishimiz knopka yaratish. Buning uchun instrumentlar panelidan botton knopkasini bosamiz va knopkani to'ldiramiz.

Natijada quyidagi satrlarga ega bo'lamiz.

```
<body>
```

```
<form action="mysql_insert.php" method="post" name="form">
```

```
<p>Xodimning ismini kiriting: <br> <input name="name" type="text" size="20"
maxlength="40" />
```

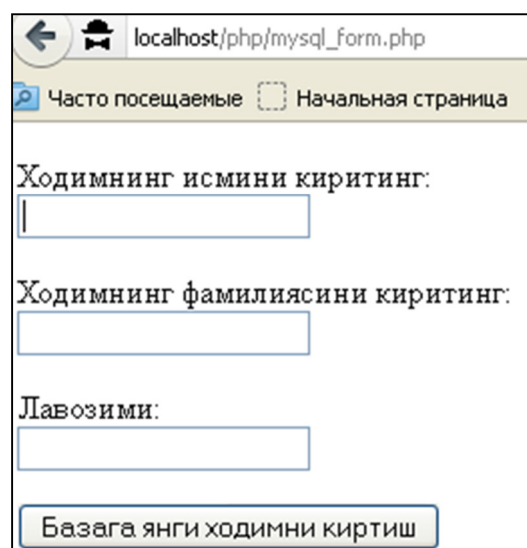
```
<p>Xodimning familiyasini kiriting:<br> <input name="lastname" type="text"
size="20" maxlength="40" />
```

```
<p>Lavozimi: <br> <input name="dol" type="text" size="20" maxlength="40" />
```

```
<p> <input name="submit" type="submit" value="Bazaga yangi xodimni kirtish"
/>
```

```
</form>
```

Forma quyidagi shaklga keladi.

mysql_insert.php faylini ochamiz va taxrirlaymiz. Birinchi ishimiz o'zgaruvchini o'zlashtiruvchi xostingni o'zgaruvchini to'g'ridan-to'g'ri qabul qila olmagan uchun ximoya qilamiz.

```
<?php
if (isset($_POST['name']))
{
$name = $_POST['name'];
}
if (isset($_POST['lastname']))
{
$lastname = $_POST['lastname'];
}
if(isset($_POST['dol']))
{
$dol = $_POST['dol'];
}
$db = mysql_connect("localhost","mrs","12345");
mysql_select_db("fristbd", $db);
$result = mysql_query("INSERT INTO firma (name,lastname,dol) VALUES
('$name','$lastname','$dol')");
if ($result == 'true')
{
echo "Axborot bazaga kushildi!";
}
else
{
echo "Axborot bazaga kushilmadi!";
}
```

Bazadagi ma'lumotlarni o'zgartirish.

UPDATE-O'zgartirish

UPDATE jadval **set** polya1= 'ifoda', polya2= 'ifoda' **WHERE** shart

Xotiradagi mavjud faylni ya'ni mysql_insert.php faylni ochamiz va nomini mysql_update.php qilib o'zgartiramiz. Ortiqcha satrlarni o'chirib yuboramiz va zarur satrlarini yozamiz.

```
$result = mysql_query ("UPDATE firma SET name='Erkin', lastname='SHukurov' WHERE id='12'");
```

12 nomerdagi ism familiyani Erkin SHukurovga almashtirib beradi.

Bazadagi ma'lumotlarni o'chirish.

DELETE-O'zgartirish

DELETE FROM jadval **WHERE** shart

Xotiradagi mavjud mysql_update.php faylni ochamiz va nomini mysql_delete.php qilib o'zgartiramiz. Va zaruriy yozuvlarni kiritamiz.

```
$result = mysql_query ("DELETE FROM firma WHERE id='12'");
```

```
if ($result == 'true')
```

```
{
```

```
echo "Axborot bazadan uchirildi";
```

```
}
```

```
else
```

```
{
```

```
echo "Axborot bazadan uchirilmadi!";
```

```
}
```

Natijada bazadagi 12 yozuv o'chirib yuboriladi.

Xulosa

Ushbu “WEB sahifalar yaratishda PHP dasturlash tilining ahamiyati” nomli bitiruv malakaviy ishimizda, xozirgi kunda ommaviylashib borayotgan internet web saytlarni yaratish ob’yektiga qaratilgan.

Tadqiqot ishining kirish qismida internet, web saytlar, mavzuning dolzarbligi bayon etilgan. Bitiruv malakaviy ishda qo’yilgan tadqiqot vazifalari ish davomida ochib berildi. Bizning respublikamizda ham internet saytlarini yaratish, internetning xizmat turlaridan foydalanish jamiyatda ommaviylashib bormoqda. Bu to’g’risida xukumat qarorlari, qonunlar ishlab chiqilmoqda[1,2].

Bitiruv malakaviy ishimizning ikkinchi paragrafida web saytlarni yaratish vositalari, ularning nazariy, amaliy ahamiyatlari, tarixi, dasturiy vositalar avlodlari yangilanib borish jarayonlari batafsil keltirildi. Ishimizning asosini tashkil etgan php tilining xozirgi kundagi web saytlar yaratish vositalari ichida eng ommaviyligi, uning tarixi to’g’risida fikrlar bayon etildi.

Ishimizning uchinchi paragrafida saytlar uchun muhim ahamiyatga ega bo’lgan Denwer dasturini ishga tushirish, mantiqiy disk xosil qilish, saytlar ro’yxatiga yangi sayt qo’shish, uni sozlash amallari keltirildi. Jumladan php tilining buyruqlari, massivlar bilan ishlashi yoritib o’tildi.

Xuddi shuningdek tadqiqotning keyingi bo’limlarida php tilida funksiyalarni qo’llash, ma’lumotlar bazasini yaratish, MySQL serverida ishlash, yangi baza va jadvallar yaratish ishlari atroflicha algoritmik ketma-ketlikda amalga oshirildi.

Adabiyotlar

1. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni // Barkamol avlod – O‘zbekiston taraqqiyotining poydevori. – T.: SHarq NMK, 1997. – 29 b.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Kadrlar tayyorlash Milliy dasturi” // Barkamol avlod – O‘zbekiston taraqqiyotining poydevori. – T.: SHarq NMK, 1997. –61 b.
3. Karimov I.A. YUksak ma’naviyat-yengilmas kuch. –Toshkent: Ma’naviyat, 2008.-176 b.
4. Karimov I. A. Ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot-pirovard maqsadimiz. – T.: O‘zbekiston, 2000. –529 b.
5. I. A. Karimov. Jahon moliyaviy-iqtisodiy inqirozi, o‘zbekiston sharoitida uni bartaraf etishning yo‘llari va choralari, Toshkent, 2009 yil mart
6. Karimov I.A. O‘zbekiston buyuk kelajak sari.— Toshkent:«O‘zbekiston»,1998.—528 b.
7. A.R.Maraximov, S. I. Raxmonqulova «Internet va undan foydalanish asoslari». Toshkent-2001. O‘quv qo‘llanma.
8. Kucharov A. Internet, Toshkent, 2001, Uk.kul.
9. M.Aripov. Informatika, Universitet nashriyoti, 2001.
10. M.Aripov. Internet va YE-mailda ishlash, Universitet nashriyoti, 2000.
11. Xolmatov T. Informatika Uzbekiston Milliy ensiklopediyasi -2003
12. “Учебники и справочный материал по веб-технологиям”.
Электроний учебник.
13. Microsoft FrontPage 2000. Шаг за шагом.М., ЭКОМ,2000.
14. PHP/MySQL для начинающих. Пер. с англ. Харрис Энди (2004 г.)
15. Вайнам Л, Вайнам В, Динамический HTML. Диасофт 2001
16. Гаевский А.Ю., Романовский В.А. Самоучитель по созданию Web-страниц
17. Д. Кирсанов. Web-дизайн. -СПб: Символ-Плюс,2001.

18. Д. Котеров, А. Костарев; «PHP 5», серия «в подлиннике», 1120 стр., издательство BHV.
19. Джейсон Кренфорд Тиге DHTML и CSS для Internet. НТ Пресс, 2005. 520 с.
20. Дронов В. JavaScript в Web-дизайне. СПб-Петербург, 2002. 880 с.
21. Журнал «Информатика и образование», 2002-2003 г.
22. И.Шапошников. Web - сайт своими руками. СПб.:БХВ-Петербург, 2000.
23. Китинг Д Ж. Flesh MX искусство создание WEB -сайтов, Москва, 2002, Ўқув қўлланма.
24. Лешев Д.Создание интерактивного web-сайта: Учебный курс. "Питер", 2003.
25. Матросов, Сергеев, Чаунин. HTML 4.0 в подлиннике. BHV-СПб, 2000, 672 с.
26. О. Э. Колесников. Интернет для делового человека. М., МЦФ. Издат. Фирма «Яуза», 1996.
27. Ш. Пауэрс Динамический HTML "Лори", 1999. 384 с.

Web resurslar

www.ziyonet.uz

<http://aci.uz>

www.bankreferatov.ru

www.ruseller.com

www.evgeniypopov.com

www.edu.uz

www.google.uz

www.mail.uz

www.uforum.uz

www.vlibrary.freenet.uz

www.borland.com

www.flash.ru

www.intuit.ru

www.izone.com.ua

www.km.ru

www.osp.ru

www.referat.ru

www.superreferat.ru

www.uz

www.w3.org

www.wasm.ru

<http://www.mirsite.ru/phpbooks.htm>

<http://www.php.ru/manual/>

<http://www.php.net/FAQ.php3>

<http://www.xserver.ru/computer/langprogr/php/42/17.shtml>